

Dovilė Keršienė

THEATRUM POLITICUM: TRYS PRANCIŠKAUS AKVAVIVIEČIO LAIŠKAI

Anotacija. Straipsnyje analizuojami trys Pranciškaus Akvaviviečio (Franciscus de Comitibus Aquae Vivae) vardu rašyti laišakai (apie 1429 m.), esantys Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto epistoliniame kodekse. Vienas jų – rašytas Vytautui, o kiti du skirti aiškiau neidentifikuotiems asmenims. Tyrimas parodė, kad nemaža Lietuvos valdovui skirta laiško dalis yra žodis žodin „nusirašyta“ nuo garsaus italų humanisto, politikos veikėjo Kolucijaus Salutati (Coluccio Salutati) laiško, kuris buvo rašytas 1390 m. Paduvos valdytojui Pranciškui Karariečiui (Francesco Novello da Carrara). Pranciškus Akvavivietis perima Salutati laiško idėją, esmines struktūrines dalis, pavyzdžius, realijas ir kūrybiškai pritaiko Vytauto asmeniui bei konkrečiai situacijai, pridėdamas ir savų pavyzdžių, minčių, pareikšdamas savą poziciją. Pasitelkus platesnį istorinį, kultūrinį kontekstą, pirmuose straipsnio skyriuose aiškinamasi laiškų parašymo intencijos, tikslai, keliamos hipotezės, susijusios su laiškų autentiškumu, adresanto identitetu, jo siekais, galimais užsakovais ar inspiratoriais ir kt. Aptariama Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaro ir kanceliarijos kultūrinė aplinka, nuo Antikos laikų gyvavusios tradicijos: rašyti fiktyvius laiškus; pamokyti, pagirti ar kaip nors paveikti valdovą, skiriant jam įvairaus pobūdžio veikalus. Tolesniuose skyriuose analizuojamas šių epistolinių tekstų turinys, kompozicija, realijos, literatūrinė raiška, siekiama pateikti kuo daugiau informacijos apie galimą, iki šiol aiškiai neidentifikuotą, autorių. Be to, aptariamas laiško autoriaus pateiktas Lietuvos didžiojo kunigaikščio portretas, jo asmens, veiklos ir poelgių vertinimas.

Reikšminiai žodžiai: Viduramžiai; Renesansas; laiškas (korespondencija); laiškas (fiktyvus); Vytautas Didysis; Pranciškus Akvavivietis, Franciscus de Comitibus Aquae Vivae; Collucio Salutati.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio (toliau – Ldk) Vytauto (1350–1430) išlikusios epistolikos kodekse yra trys laišakai, rašyti italo Pranciškaus Akvaviviečio apie 1429 m.¹ Vienas jų adresuotas Vytautui², tuo metu valdžiusiam galingą vėlyvųjų Viduramžių valstybę ir besirengusiam karūnuotis, kiti du – aiškiau neidentifikuotiems adresatams³, kurių vienas, ko gero, buvo aukšto rango dvasininkas, bendravęs su arkivyskupu ir pačiu Lenkijos karaliumi, o kitas – aukštos padėties didikas, mecenatas, kaip aiškėja iš laiškų turinio ir stilistikos. Pastarieji adresatai, Antonio Prochaskos nuomone, išsakyta glaustuose šių laiškų komentaruose⁴, esą lenkai; tai tikėtina, bet, kaip toliau parodysime, tokiame teiginiui patvirtinti trūksta šaltinių, aiškių įrodymų, kadangi nėra ir tiesioginio adresatų įvardijimo ar konkretaus kreipinio.

Laiškas Vytautui (kaip ir kiti du laišakai) daugiau ar mažiau yra humanistinio pobūdžio, taigi galėtume teigti, kad tai – vienas pirmųjų kontaktų su ankstyvąja humanistine epistolika Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK). Vis dėlto, nuodugniau ištyrus šiuos laiškus ir remiantis kai kurių istorikų vertinimais, ypač Rūtos Čapaitės nuomone⁵, kilo abejonių, ar jie (ypač skirtasis Vytautui) apskritai kada nors

¹ Tikslus laiškų parašymo laikas nėra žinomas, tačiau šio kodekso sudarytojas Antonis Prochaska, matyt, remdamasis to meto politinių įvykių chronologija, laiškų turiniu (ypač pirmojo), datuoja šiuos epistolinius tekstus 1429 m. pabaiga. Jis pastebi, kad visi trys laišakai (kopijos) parašyti to paties raštininko ranka.

² *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430, Collectus opera Antoni Prochaska, (Monumenta medii aevi historica. Res gestas Poloniae illustrantia, t. 6), Cracoviae: Sumptibus Academiae literarum Crac., 1882, [toliau – CEV], Nr. 1394, p. 879–885.*

³ CEV, Nr. 1395, p. 885–886; Nr. 1396, p. 886–887.

⁴ *Ibid.*, p. 885.

⁵ Nuoširdžiai dėkoju dr. Rūtai Čapaitei už vertingas konsultacijas ir naudingas nuorodas.

pasiekė adresatus, ar tai nėra falsifikatai arba fiktyvūs laiškai. Iškilo klausimas, ar Ldk skirtas laiškas negalėtų būti „užsakomasis“, o jei taip, tai kas jį galėjo užsakyti. Atsirado ir daugiau neaiškumų, susijusių su paties autoriaus asmeniu, šių tekstų saugojimo vieta⁶, datavimu ir kt. Iki šiol tokie klausimai mokslinėje literatūroje šių tekstų atžvilgiu nebuvo keliami ar kaip nors analizuojami.

TYRIMŲ APŽVALGA IR HIPOTEZĖS

Apie Pranciškaus Akvaviviečio laišką Vytautui ir apie patį jo autorių istoriografijoje menkai tėra rašyta. Prochaska paskutiniams Vytauto gyvenimo metams skirtame veikale⁷, kalbėdamas apie Ldk žinomumą ir šlovę Europoje, šį laišką nurodo tik išnašose, o kitoje savo knygoje, pasakodamas apie Lietuvos valdovo dosnumą, pamini Pranciškaus Akvaviviečio, „amžininko humanisto“, laiške nurodomą šią kunigaikščio savybę⁸, bet plačiau abiejose knygose nieko nekommentuoja. Dar vienas ankstyvesnių laiško paminėjimų yra lenkų istoriko Ludwiko Kolankowskio monografijoje, skirtoje Jogailaičių istorijai⁹. Tyrėjas teigia, kad nors Vytautas tikrai buvęs labai sumanus, energingas, veiklus, turėjęs daug idėjų ir daugelį jų įvykdęs, bet ne visas pergales esą galima priskirti vienam Vytautui. Daug kur jis neapsiėjęs be Lenkijos paramos ir pagalbos: esą svarbiais momentais jis turėjęs galimybę remtis lenkų kariniais ištekliais, parama, siekdamas savo tikslų. Kolankowskis nurodo, kad šią situaciją labai taikliai, nors ir glaustai, 1429 m. laiške Vytautui apibūdinęs Pranciškus Akvavivietis,

⁶ Laiško Vytautui kopija, remiantis Prochaskos duomenimis, saugoma dviejose vietose: Peterburgo bibliotekoje (A. F., sk. VI, nr. 68) ir Prahos universiteto bibliotekos kodekse Nr. VI. A. 7, p. 233 (b)–237; kiti du laiškai taip pat saugomi pastarajame kodekse: Nr. VI. A. 7, p. 237–237 (b) ir p. 237 (b)–238.

⁷ Antoni Prochaska, *Ostatnie lata Witolda: studyum z dziejów intrygi dyplomatycznej*, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1882, p. 14–15.

⁸ Idem, *Dzieje Witolda W. Księcia Litwy*, Wilno: Nakład i druk Ks. A. Rutkowskiego, 1914, p. 364.

⁹ Ludwik Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1377–1499, Warszawa: Skład główny: Kasa im. Mianowskiego, 1930.

ir pateikia tokią lotynišką citatą iš laiško: *Crede mihi [...] quod tamdiu magnus eris, quamdiu secum eris*, pabrauktą [D. K.] sakinio dalį taip išversdamas į lenkų kalbą: *jak długo będziesz w zgodzie z królem Polski* („kaip ilgai sutarsi su Lenkijos karaliumi“) ¹⁰. Šie tyrėjo teiginiai kelia tam tikrų abejonių, bet svarstymai šia tema nėra mūsų straipsnio tikslas. Pauliaus Šležo straipsnyje apie Vytauto karūnacijos peripetijas ¹¹, parašytame tais pačiais metais kaip Kolankowskio knyga, vos keliais sakiniais nusakomas laiško turinys, konstatuojant, kad italo laiškas nėra truputėlio nepakeitęs kunigaikščio nuostatos karūnuotis. Šiuo laišku domėjėsi kiti tyrėjai – Sigitas Narbutas ir Giedrė Mickūnaitė – analizavo minėtą epistolinį tekstą kitais aspektais. Narbutas, aptardamas lietuvių kilmės iš romėnų teorijos klausimus, laišką sieja su naujais kultūriniais iššūkiais, kurie laukė tuo metu dar viduramžiškos mūsų valstybės, teigdamas, kad šis laiškas „akivaizdžiai paliudijo apie lotyniškosios kultūros virsmą, prasidėjusį Italijoje XIII a., apie humanistines mentaliteto permainas, kurios tuo metu buvo palietusios netgi kai kuriuos Lietuvos kaimynus, ir naujo turinio ideologijos sklaidą“ ¹². Mickūnaitė analizuoja laišką Vytauto įvaizdžio kūrimo kontekste: trumpai aptaria turinį, Vytauto palyginimus su Antikos karvedžiais, pabrėždama, kad Pranciškus Akvavivietis išaukština būtent karinius valdovo nuopelnus, pažymi, kad šio asmens nepavyko aiškiau identifiкуoti ¹³. Labai trumpai, nieko plačiau neaiškinant, apie šį laišką

¹⁰ *Ibid.*, p. 163, išnaša 1. Viso sakinio vertimas: „Patikėk manimi, nes tikrai nemanau, kad aš klystu [sakydamas], jog tiek ilgai būsi didis, kol būsi su juo“ (*Crede michi nec a vero videor deviare, quod tamdiu magnus eris, quamdiu secum eris*), CEV, p. 884. – Čia ir toliau, kur nenurodyta kitaip, laiškų ir kitų veikalų citatos verstos straipsnio autorės.

¹¹ Paulius Šležas, „Vytauto konfliktas su Lenkija dėl karūnacijos“, in: *Vytautas Didysis. 1350–1430*, parašė Adolfas Šapoka [et al.], red. Paulius Šležas, Kaunas: „Sakalo“ bendrovės leidinys, 1930, p. 205–234.

¹² Sigitas Narbutas, „Lietuvių kilmės iš romėnų legenda kultūrinės integracijos šviesoje“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 17)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 291.

¹³ Giedrė Mickūnaitė, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 156–159.

užsimenama ir Stepheno C. Rowello straipsnyje, kuriame analizuojama Lietuvos – kaip „krikščionybės pylimo“ – idėja¹⁴; taip pat Rūtos Čapaitės straipsnyje apie Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją minimas šis italų humanistas, kuris savo laiške giria kunigaikščio dosnumą¹⁵. Kaip minėta, esama dar dviejų Pranciškaus laiškų, kurie istoriografijoje visai nėra aptarti.

Taigi šiame straipsnyje bus analizuojami trys minėti laišakai, tam tikrais atžvilgiais susiję tarpusavyje ir suteikiantys papildomų žinių apie jų kūrėją, daugiausia dėmesio skiriant „pirmajam“ laiškui, t. y. rašytam Vytautui. Bus bandoma išsiaiškinti galimas jų parašymo intencijas, adresanto siekius, aptariama tekstų kompozicija, literatūrinė raiška, stilius, tekstuose minimos realijos ir kt. Siekiama pateikti kuo daugiau informacijos apie galimą, iki šiol aiškiai neidentifikuotą laiškų autorių, kurio asmenį kol kas galėtume pristatyti tardami jo paties žodžiais – „svetimšalis ir beveik nežinomas“ (*extraneus et vix bene notus*); apie galimus teksto inspiratorius ar net tiesioginius užsakovus, dėl kurių keliamos kelios tarpusavyje susijusios hipotezės: 1) laiškas Vytautui gali būti užsakomojo pobūdžio, numanant, kad jį galėjo inicijuoti lenkų didikai, siekę sukludyti kunigaikščiui karūnuotis; 2) tikėtina, kad šis laiškas buvo siunčiamas užsakovams aprobuoti, bet tikrojo adresato taip ir nepasiekė, nes galbūt, užsakovų manymu, neatitiko tam tikrų to meto komunikavimo aukščiausiu lygiu standartų; arba 3) laiškas buvo rašytas kažkokio išsilavinusio italo (galbūt susijusio su lenkų didikais) savo iniciatyva, siekiant įsiteikti galimiems ar

¹⁴ Stephen C. Rowell, „Lietuva – krikščionybės pylimas?: vienos XV amžiaus ideologijos pasisavinimas“, in: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sud. Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 22.

¹⁵ Rūta Čapaitė, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją“, in: *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, Alytus: Alytaus kraštotyros muziejus, Dzūkų kultūros draugė, 2001, p. 18; Eadem, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha: Straipsnių rinkinys 2000–2010*, sudarė Brigita Balčytienė, Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2010, p. 61.

esamiems darbdaviams ir taip gauti darbą ar bent jau užmokestį už intelektualio pobūdžio „paslaugą“ ar parodytą iniciatyvą politiškai įtemptu metu; 4) taip pat šie laišškai gali būti ir falsifikatai arba fiktyvūs laišškai, mokyklinių pratybų pobūdžio tekstai. Toliau aptarsimi atrasti ryšiai su *Salutati* tekstu, tam tikra analizuojamų epistolinių tekstų specifika, laiškų adresatų pasirinkimas, jų statusas, sudėtinga to meto politinė situacija bei ją lydėjusios intrigos lėmė būtinybę šiek tiek išplėsti kontekstinį tyrimų lauką. Todėl atidžiau bus pažvelgta ir į laiškų kūrėjo sumanymo bei siekių genezę, jo „kūrybines dirbtuves“, tekstų kūrimo principus ir kitus, iš pirmo žvilgsnio mažiau susijusius su laiškais dalykus.

PRANCIŠKAUS AKVAVIVIEČIO
IR KOLUCIJAUS SALUTATI LAIŠKŲ SĄSAJOS,
TIPOLOGIJOS KLAUSIMAI

Visų pirma reikia pasakyti, kad nė vienas mūsų minėtų mokslininkų nėra išaiškinęs fakto, kad dalis laiško, skirto Vytautui, yra „nusirašyta“ nuo vieno pirmųjų italų humanistų, politikos veikėjo Kolucijaus *Salutati* (*Colluccio Salutati*, 1331–1406) laiško¹⁶. Jis buvo

¹⁶ Coluccio Salutati, *Magnifico domino Francisco de Carraria patavino domino* (1390), in: *Epistolarium di Coluccio Salutati*, (Fonti per la storia d'Italia, 15–18 bis), ed. Francesco Novati, Roma 1891–1911, kn. 7, Nr. 3. Prieiga per internetą: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost14/Salutati/sal_ep07.html#01. Plačiau apie *Salutati* biografiją, veikalus, laiškus žr. Ronald G. Witt, „Introduction“, in: *From The Earthly Republic: Italian Humanists on Government and Society*, ed. Benjamin Kohls, Ronald Witt, Philadelphia, 1978, p. 81–92. Taip pat žr.: Idem, „Salutati, Lino Coluccio di Piero“, in: *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, t. 14, Roma: Istituto della enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani, 1936, p. 568; „Salutati, Coluccio“, in: *Grande dizionario enciclopedico UTET*, fondato da Pietro Fedele, t. 16, Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1971, p. 571–572; D. Coppini, „Salutati, Coluccio“, in: *Lexikon des Mittelalters*, München und Zürich: Artemis Verlag, t. 7, 1995, p. 1319–1320; Ronald G. Witt, „Salutati, Colluccio“, in: *Medieval Italy. An Encyclopedia*, ed. Christopher Kleinhenz [et al.], t. 2, New York, London: Routledge, 2004, p. 1007–1008; Idem, *Coluccio Salutati and His Public Letters*, Librairie Droz, 1976, p. 1–4.

vadinamas „laiškų žmogumi“, plačiai garsėjo savo viešais, propagandiniais, dalykiniais laiškais, kuriuos rašė būdamas Florencijos kancleriu (nuo 1375 m.), ir asmeninio pobūdžio epistoliniais tekstais. Kurį laiką dirbo popiežiaus Urbono V (1362–1370) kanceliarijoje sekretoriumi, taigi tikrai išmanė dalykinių laiškų rašymo taisykles (greičiausiai *ars dictaminis* mokslą, nes tuo metu dar nebuvo pasirodę ar plačiau paplitę naujo pobūdžio humanistiniai laiškų rašymo vadovėliai *ars epistolandi*). 1389 m. jis surado gausų Cicerono laiškų pluoštą *Ad familiares*, įkvėptas pastarojo ir Petrarco pavyzdžio vienas pirmųjų pradėjo rašyti laiškus (asmeninius, diplomatinius, dalykinius) humanistine maniera – taip, kaip rašomi literatūriniai veikalai, ir politinės korespondencijos kalbą išlaisvino iš viduramžinio kanceliarinio stiliaus¹⁷. Visa tai turėjo didelės reikšmės naujam epistoliniam stiliui ir kitokio pobūdžio epistolografijai formuotis¹⁸, o apie jo laiškus įtakingasis Milano didikas Jonas Galijotas Visconti (Gian Galeazzo Visconti, 1351–1402) yra pasakęs, kad vienas Salutati laiškas kenkiaš labiau nei tūkstantis florentiečių riterių¹⁹.

¹⁷ Елена Бернадская, „Гуманизм и политическая практика итальянских государств (конец XIV–XV в.)“, in: *Культура Возрождения и общество*, Москва: Наука, 1986, p. 20–23.

¹⁸ Žr.: Dovilė Keršienė, „Cicerono laiškai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 24, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 72–73 ir kt.; Ronald G. Witt, *Coluccio Salutati and his public letters*, p. 1–4. Pastarasis tyrėjas veikia linkęs laikyti Salutati puikiu *ars dictaminis* specialistu, vienu paskutinių žymių Viduramžių kanclerių, o ne vienu naujos ideologijos – humanizmo – lyderių. Savo monografijoje jis analizuoja Salutati laiškus, jų stilių ir bando nustatyti jo reikšmę Italijos kanceliarinio stiliaus raidai. Kitas garsus Renesanso žinovas Paulius O. Kristelleris teigia, kad Salutati rašymo stilius gerokai skiriasi nuo XIII a. diktaministų (*dictatores*), apie tai žr. Idem, *Studies in Renaissance Thought and Letters*, (ser. *Edizioni di Storia e letteratura*), t. 4, Rome: Edizioni di Storia e Letteratura, 1956, p. 561–567 (564). Platesnę bibliografiją ir daugelio metų tyrimų apie Salutati ir jo veikalus apžvalgą žr. Robert Black, „The Political Thought of the Florentine Chancellors“, *The Historical Journal*, t. 29, Nr. 4, Dec., 1986, p. 991–1003.

¹⁹ Ronald G. Witt, *Coluccio Salutati and his public letters*, p. 4. Šio autoriaus nuomone, didžiausias epistolinis Salutati triumfas buvo 1390–1406 metais, kai vyko kovos su Milano Visconti gimine, žr. Idem, „Salutati, Collucio“, p. 1007.

Taigi Salutati savo ruožtu laišką parašė 1390 m., t. y. 40 metų prieš Pranciškų, savo amžininkui, Paduvos valdytojui (1388–1405), garsios šio miesto Karariečių (Carraresi) giminės²⁰ atstovui, Pranciškui Karariečiui (Francesco Novello da Carrara, 1359–1405), siekdamas parodyti, kokios turėtų būti tikrai gero, išmintingo valdovo ir karo vado priedermės, santykiai su kariais, skatino neperžengti žmogiškumo ribų, neerzinti Fortūnos, nuolatos kariaujant ir žiauriai elgiantis. Adresatui jis patarė vengti skubotų, neapgalvotų veiksmų, sprendimų, galinčių pražudyti patį sumanytoją, jo šeimą, pavaldinius, sąjungininkus. Salutati mintys sudaro maždaug 1/3 Pranciškaus teksto, pirmojo laiškas trumpesnis. Iš esmės nusirašyta žodis į žodį, kai kur pakeičiant, pridedant ar nuimant skyrybos ženklus, vieną kitą žodį (nors visa tai gali būti ir leidėjo pataisos), paieškant sinonimų. Pranciškus vietomis tarsi sukarpo savo tautiečio laišką gabalėliais, kai kur juos savaip perdirba – kai ką prideda, kai ko neįdeda arba deda ne iš eilės, pritaiko savo adresatui. Įdedama ir pati Salutati laiško pabaiga. Akivaizdu, kad pirmasis Pranciškaus laiškas yra savotiška Salutati laiško variacija, tačiau teksto semantika papildoma kitomis atitinkamo politinio, kultūrinio konteksto prasmėmis, svetimas tekstas savaip sukomponuojamas ir pritaikomas. Vis dėlto reikia pridurti, jog svetimo teksto panaudojimas, o gal ir autoriaus talento ar patirties trūkumas lėmė tą faktą, kad Pranciškaus tekstus skaityti nėra lengva, vietomis sklaidi Salutati laiško ritmika juose neišlaikoma, ne sykį prie pagrindinės minties einama labai ilgai, apipinant tekstą retorinėmis vingrybėmis, o vietomis laiškai dvelkteli Viduramžių epistolikai būdinga stilistika.

Taigi Pranciškus pasinaudojo tėvynainio sukurtu laiško rėmu: perėmė Salutati stilių, žodyną, kai kurias sąvokas, epitetus, daugumą pavyzdžių, tik išėmė vardus, tam tikras realijas, netinkamas jo atvejui, pritaikė Vytauto asmeniui bei situacijai, pridėjo savo kūrybos – ir štai

²⁰ Šios giminės atstovai ne vienus metus valdė Paduvą. Apie ją plačiau žr. internetinėje prieigoje: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/96903/Carrara-Family>.

turime puikų humanistinio laiško pavyzdį. Vardų išėmimo ir tam tikro unifikavimo praktika būdinga ir Viduramžiams, kai buvo renkami visų pirma valdovų, popiežių, vėliau ir įvairių luomų, profesijų atstovų laišakai, nuasmeninami ir pateikiami formuliaruose, laiškų rinkiniuose, *ars dictaminis* vadovėliuose kaip mokytis ar imituoti skirti pavyzdžiai²¹.

Dabar negalime tiksliai atsakyti į klausimą, kodėl Pranciškus Akvavivietis pasirinko būtent Salutati ir būtent šį laišką. Ko gero, tiko panaši laiško intencija, tikslai, tam tikri argumentai, pavyzdžiai, kelių laiško rūšių mišinys (*epistola mixta*), apimantis įtikinėjimo, atkalbinėjimo, patarimo, paskatinimo, raginimo laiskams (*epistola exhortativa, hortoria, hortatoria, consultoria, suasoria*) būdingus elementus. Šios rūšies laišakai buvo aptarinėjami ir Viduramžių laiškų rašymo vadovėliuose *ars dictaminis*, ir humanistiniuose *ars epistolandi*, pateikiant gana panašius samprotavimus²². Pranciškaus laiške nemažai esama ir retorinės panegirikos valdovui, o vietomis laiško tonas iš tiesų panėši į auklėtojo ar mokytojo toną; taip pat laiško pradžioje minima paguoda (*epistola consolatoria*). Taigi Pranciškus (arba laiško užsakovas) pasinaudojo Salutati idėja, kuri iš tiesų nebuvo nauja, populiaria tuo metu laiško forma kreiptis į valdovą ir bandyti įtikinti jį pakeisti nuomonę vienu ar kitu klausimu, kartu pasvarstyti apie valdovo priedermes. Tokia tradicija, kaip žinoma, gyvavo jau Antikos laikais, labai pamėgta buvo ir Renesanso humanistų²³, kurie tikėjo

²¹ Dovilė Keršienė, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 24–26.

²² Apie tai plačiau žr. Eadem, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, [daktaro disertacija], Vilnius, 2010, p. 88–90, 146–152.

²³ Plačiau žr.: Нина Ревякина, „Антические источники итальянской гуманистической педагогики XV в.“, in: *Античное наследие в культуре Возрождения*, Москва: Наука, 1984, p. 66–79; Eadem, „Из практики гуманистического воспитания (Гуарино из Вероны и Леонелло д’Эсте)“, in: *Возрождение: общественно-политическая мысль, философия, наука*, Иваново: Министерство высшего и среднего образования РСФСР, 1988, p. 40–51;

laiško galia, iškalbos poveikiu pasaulio galingiesiems. Buvo atsiradęs tam tikras poreikis savo pareiškimais, raštais sukelti reakciją, pareikšti aktyvią visuomeninę poziciją. Taip pat humanistams būdinga praktika – laišku kreiptis į visai nepažįstamą žmogų, norint jį arba apginti, arba pamokyti, arba tiesiog su juo padiskutuoti, išsakyti bendresnius vertybinius dalykus²⁴.

Taigi vieno pirmųjų humanistų – Salutati – laiškas ir po 40 metų puikiai tiko kaip pavyzdys, bandant įtikinti vėlyvųjų Viduramžių tolimos šalies valdovą atsakyti taip jo trokšamos karūnos – tokia pagrindinė laiško Vytautui mintis.

Įdėmiau išsižiūrėjus visi trys Pranciškaus laišakai kiek primena mokyklinių pratybų tekstus, rašomus siekiant išmokyti epistolinio meno ar jau pademonstruoti savo įgūdžius ir išsilavinimą šioje srityje, įsijaučiant į pasirinkto adresanto ir adresato situaciją. Jie būna skirti skirtingų sluoksnių žmonėms; pagal jų padėtį ir adresanto tikslus taikomas stilius, leksika, pavyzdžiai. Pirmasis, kaip matėme, skirtas valdovui – siekiama jį įtikinti, „paauklėti“, kartu pagirti ir net išaukštinti; antrasis dėl gausių Šventojo Rašto citatų ir tam tikrų reiškiamų minčių ir atitinkamo stiliaus aiškiai skirtas dvasininkui, o trečią galėtume pavadinti draugišku (*familiaris*) ar draugystės siekimo laišku, rašomu didikui-mecenatui, – šią epistolikos rūšį labai mėgo humanistai²⁵. Kiekvienas jų tarsi perteikia tam tikrą vieną pagrindinę mintį, yra tarsi nedideli skirtingo stiliaus kūrinėliai,

Лидия Брагина, „Гуманистическая мысль Италии XV века“, in: *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*, Москва: Издательство Московского университета, 1985, p. 34–35; William Harrison Woodward, *Vittorino da Feltre and other Humanist Educators*, Canada: University of Toronto Press (Renaissance Society of America reprint texts, 5, pirmas leidimas: Cambridge: Cambridge University Press, 1897), p. 179–259 ir kt.

²⁴ Tokios praktikos pavyzdį žr. И. Черняк, „К вопросу о датировке письма Филиппа Каллимаха к Джованни Пико делла Мирандола“, in: *Возрождение: общественно-политическая мысль, философия, наука*, Иваново: Министерство высшего и среднего образования РСФСР, 1988, p. 51–58.

²⁵ Apie tai plačiau žr. Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje*, p. 154–155.

parodantys ir puikų autoriaus išsilavinimą, ir laiškų komponavimo, retorikos išmanymą, ir kūrybinę išmonę. Panašūs laiškai mokslinėje literatūroje vadinami fiktyviais (pramanytais) laiškais (vok. *fingierte, fiktive Briefe*, angl. *fictional letter, epistolary fiction*, lenk. *listy fikcyjne*, rus. *фиктивное письмо*). Fiktyvių laiškų tradicija paremta Antikoje susiformavusiais žanro konvencijos principais. Mokyklose buvo mokomasi kurti fiktyvius laiškus kokio nors herojaus, žinomo asmens vardu ar skirtus tokiam adresatui, naudojantis esamais pavyzdžiais: tokio laiško modelis pakoreguojamas pagal aktualijas, pagal įsivaizduojamą adresatą ir adresantą. Fiktyvaus pobūdžio laiškus kūrė įvairių profesijų ir pažiūrų žmonės, siekdami įvairių tikslų: apologetinių, didaktinių, šmeižto, savų idėjų skleidimo, literatūrinių ir kt. Šio žanro laiškas suprantamas kaip tam tikra raškos priemonių sistema, priklausanti nuo asmens, kurio vardu jis rašomas. Čia išgalvojama viskas – situacijos, veiksmo vieta, dažniausiai ir pats herojus-adresantas ar adresatas, imituojamas pasirinkto asmens stilius, skiriamas didelis dėmesys dvasinio ir buitinio bei istorinio gyvenimo detalėms. Derinama istorinė tiesa ir meninė išmonė. Vėlyvajame fiktyvaus laiško istorijos etape kuriamas daug labiau apibendrintas žmogaus, turinčio vieną konkretų individualų bruožą, tipas ²⁶. Šios rūšies laiškai buvo kuriami ir Viduramžiais, ypač vėlyvaisiais²⁷. Fiktyvių

²⁶ Apie fiktyvių laiškų kūrimą, paties žanro raidą plačiau žr.: Татьяна Миллер, „Античные теории эпистолярного стиля“, in: *Античная эпистография: Очерки*, Москва: Наука, 1967, p. 17–18; Л. Фрейберг, „Фиктивное письмо в поздней греческой прозе“, in: *ibid.*, p. 162–191; Т. Попова, „Фиктивное письмо как литературный жанр“, in: *Античная поэтика: Риторическая теория и литературная практика*, Москва: Наука, 1991, p. 181–215; Patricia A. Rosenmeyer, *Ancient Epistolary Fictions. The Letter in Greek Literature*, Cambridge University Press, 2001, p. 3–16 ir kt.; C. D. N. Costa, *Greek Fictional Letters*, Oxford: Oxford University Press, 2002, *passim*.

²⁷ Karl Burdach, *Schlesisch-böhmische Briefmuster aus der Wende des vierzehnten Jahrhunderts (Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung)*, unter Mitwirkung Gustav Bebermeyers, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, t. 5, 1926, p. 20–23 ir kt., taip pat žr. laiškų pavyzdžius šios monografijos priede „Texte“ (p. 80–84, 97–102 ir kt.). Tarp jų yra tokių fiktyvių epistolinių tekstų: Švč. Mergelės Marijos laiškas studentui (Nr. 53, p. 83), studento

laiškų pavyzdžių esama ir Jogailos bei Vytauto laikais sudarytuose kanceliarijos formuliaruose (pvz., *Liber cancellariae Stanislai Ciolek*²⁸, *Formularz Jerzego, Formularz ciechanowski*²⁹). Renesanso laikais taip pat sukurta nemažai tokio pobūdžio laiškų, net jų rinkinių³⁰; gana gausu „nusirašymo“, imitavimo ar kompiliavimo pavyzdžių ir įvairių šalių humanistų veikaluose, laiškuose, pamoksluose ir kt. Čia galime prisiminti dar vieną, Antikos laikus siekiančią, tradiciją rašyti apie

laiškas šv. Kotrynai (Nr. 67, p. 97), dar vieno studento laiškas Švč. Mergelei Marijai ir jos atsakymas jam (Nr. 68, p. 98–100 ir Nr. 69, p. 101) ir kt. Dar žr.: „Brief, Briefliteratur, Briefsammlungen“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 2, München, Zürich: Artemis Verlag, 1983, p. 649–650 (vėlyvoji Antika); p. 654 (Viduramžiai); Peter-Johannes Schuler, „Formelbuch und *Ars dictandi*. Kaum genutzte Quellen zur politischen und sozialen Geschichte“, in: *Civitatium communitas. Studien zum europäischen Städtewesen*, Festschrift Heinz Stoob zum 65. Geburtstag, hrsg. von Helmut Jäger, Franz Petri, Heinz Quirin, d. 1, Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1984, p. 379–381.

²⁸ Šį formuliarą, kuriame esama tokių laiškų pavyzdžių, sudarė vienas pirmųjų humanistų Lenkijoje Stanislawas Ciolekas. Kai kuriuos tokio pobūdžio laiškus galėtume net pavadinti kanceliarinio stiliaus laiškų parodijomis, pvz., karalienės Sofijos laišką Zigmanto Liuksemburgo žmonai Barborai, kuriame rimtu, formaliu tonu siūloma pasikeisti vyrais (Nr. 33, p. 388–389, t. 45, d. 1, 1871). Taip pat yra rožės laiškas bakalaurui ir gegužės mėnesio laiškas šv. Datarai, žr. Nr. 76, p. 133–134 ir Nr. 77, p. 134–135, taip pat žr. p. 129–130, in: *Liber cancellariae Stanislai Ciolek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung*, (Archiv für österreichische Geschichte), ed. Jacob Caro, Wien, 1874, t. 52, d. 2. Daugiau apie tokius laiškus Lenkijoje parengtuose formuliaruose žr.: *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, pod redakcją Bronisława Geremka, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo Naukowe Semper, 1997, p. 678–681; Grażyna Klimecka, „Księgi formularzowe w polskiej praktyce kancelaryjnej i dydaktyce“, in: *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: Formularz ciechanowski*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, p. 12–13 ir kt.; Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000, p. 641–645.

²⁹ Šiame formuliere, pvz., yra laiškų, kuriuose Jogaila praneša, kad jam ir žmonai Onai (Ona Cilietė, po 1380–1416) gimė sūnus, liepia surengti ta progą iškilmes, nors iš tiesų antroji Jogailos žmona pagimdė tik dukrą Jadvygą (1408. IV.8), žr. Grażyna Klimecka, *op. cit.*, laiškai Nr. 4 ir 5, p. 61–64; dar žr. p. 46–47.

³⁰ Pvz., gerai žinomi fiktyvūs „tamsiųjų vyrų laiškai“, apie tai plačiau žr. Tadeusz Brzostowski, „Listy ciemnych mężów, przyczyna powstania, literaccy poprzednicy i autorzy“, in: *Listy ciemnych mężów*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył Tadeusz Brzostowski, wyd. 2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977, p. 5–32; dar žr. Thomas O. Beebee, *Epistolary Fiction in Europe 1500–1850*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, *passim*.

įžymius vyrus, karo vadus, valdovus, tuo labiau, kad pats Pranciškus laiške Vytautui apie tai kalba. Apeliuodamas į valdovo atlaidumą ir kilnią dvasią, italas (Salutati pavyzdžiu) sako: „O kadangi pradėjau apie tavo didžiadvasiškumą, atleisk man, jei teisybę kalbėsiu, ir nespiktingą apie save girdėdamas tai, kas nuo seno apie įžymius vyrus yra pasakojama ir labai dažnai yra perduodama rašto paminkluose“ (*Sed ut de magnanimitate tua exordiar, parce mihi, si vera loquar, nec indigneris de te audiens, quod aliquando de viris illustribus patefactum est et litterarum persepe traditum monumentis*, p. 880–881). Laiške pateikiama daug Antikos karžygių, žymių vyrų pavyzdžių, su jais lyginamas ir Lietuvos valdovas (apie tai kalbėsime vėliau).

Taigi skirtingas visų trijų laiškų stilius, labai akivaizdžiai pritaikytas prie skirtingų adresatų padėties ir laiškų siekių, paties autoriaus anonimiškumas, datavimo netikslumas, pagaliau fiktyvios epistolikos tradicija ir jos kūrimo būdai nurodo tam tikrą galimybę priskirti Pranciškaus laiškus šiai rūšiai. Vis dėlto kol kas dėl šaltinių trūkumo negalime nei patvirtinti, nei atmesti tokios galimybės. Šį neužtikrintumą lemia ir kitokios hipotezės perspektyvą atveria kiti su laiškais susiję faktai.

ADRESATO IR ADRESANTO PROBLEMA. LAIŠKĄ INSPIRAVUSIOS APLINKYBĖS IR UŽSAKIMO HIPOTEZĖ

Salutati buvo tikrai plačiai žinomas ir įtakingas asmuo, bent jau Italijoje, ir ne vienas to meto išsilavinęs žmogus buvo skaitęs jo laiškus, kurie buvo persirašinėjami ir perduodami vienui kitiems ir taip plito. Aiškinantis, koks asmuo galėjo parašyti mūsų tiriamus laiškus, neatmetant galimybės, kad laiškas Vytautui galėjo būti parašytas ir ne italo, bet sukompiliuotas artimesnėje Ldk aplinkoje, visų pirma tenka kelti klausimą, kiek plačiai Salutati tekstas galėjo būti žinomas Lenkijoje ar LDK XV a. pr., ar čia galėjo būti žmonių, gebėjusių rašyti laiškus humanistiniu stiliumi, puikiai operuoti antikinėmis istorinėmis, mitologinėmis realijomis, cituoti antikinius ir ankstyvojo humanizmo autorius?

Naujausi mokslininkų tyrimai leidžia kalbėti apie rankraštinės knygos įsitvirtinimą LDK krašto valdovų, dalinių kunigaikščių ir Bažnyčios hierarchų aplinkoje nuo XIV a. Bet svarbiausia pasakyti tai, kad visu aptariamu laikotarpiu dažniausiai buvo naudojamasi liturginio, religinio pobūdžio knygomis³¹. Apie gausesnę humanistinio pobūdžio veikalų sklaidą kol kas vargu ar galima kalbėti; kita vertus, tokios galimybės visiškai atmesti nereikėtų, turint omenyje Vytauto įkurtoje kanceliarijoje dirbusių žmonių išsilavinimo lygį, jos kultūrinę terpę, taip pat įvairialypę jo dvaro aplinką ir joje veikusius atvykėlius iš užsienio. Jie skleidė įvairius europinės kultūros segmentus, tarp jų – ir riterių kultūros apraiškas, buvo susipažinę su lotyniškąja rašto kultūra, italų humanizmu³². Kaip žinoma, kanceliarija buvo vienas iš to meto

³¹ Rima Cicėnienė, „LDK ankstyvoji knygos visuomenė: genezė ir raida (iki XVI a. vidurio)“, in: *Knygotyra*, 2010, t. 55, p. 13, 16–18 ir kt.; Eadem, „Rankraštinė knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pradžioje – XVI a. viduryje: sklaidos ir funkcionavimo sąlygos“, in: *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 7–37; Sigitas Narbutas, „Valdovė ir jos tarnaitės: Lietuvos lotyniškoji raštija dominavimo laikotarpiu“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 26, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 40–48 ir kt.; Arvydas Pacevičius, „Skaitymas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 658–665; Jerzy Ochmański, „Najdawniejsze księgozbiory na Litwie od końca XIV do połowy XVI wieku“, in: *Europa orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od Średniowiecza po współczesność*, red. Zbigniew Karpus, Tomasz Kempa, Dorota Michaluk, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1996, p. 73–83.

³² Apie minėtus asmenis plačiau žr.: Augustinas Janulaitis, *Enėjas Silvio Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV–XV amž.*, Kaunas: Akc. „Spindulio“ bendrovė, 1928; Petras Klimas, *Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–1414 ir 1421 metais)*, Kaunas: „Varpo“ sp., 1931; Stephen C. Rowell, „Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai*, Vilnius: LII leidykla, 2003, Nr. 1, p. 149–158; Idem, „Lietuva – krikščionybės pylimas?: vienos XV amžiaus ideologijos pasisavinimas“, p. 21–22; Rimvydas Petrauskas, „Vytauto dvaras: struktūra ir kasdienybė“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha*, p. 25–30 (apie svečius p. 26); Idem, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje)“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2005 metai*, Vilnius: LII leidykla, 2006, Nr. 1, p. 5–38 (apie užsieniečius p. 19–22, svečių, buvusių pas Vytautą, sąrašas p. 32–33); Idem, „Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai“, in: *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, sudarė Rita Regina Trimonienė, Robertas Jurgaitis, Šiau-

kultūros židinių, susijusių su valdovo dvaru, joje buvo susitelkęs LDK politinis ir intelektualinis elitas. Tuo metu švietimo tinklo Lietuvoje dar nebuvo, tad raštinė buvo komplektuojama iš pasikviečiamų užsieniečių (iš Lenkijos, Vokiečių ordino, Voluinės ar kitų rusiškų LDK žemių), gavusių įvairaus lygio išsilavinimą Vakarų ir Vidurio Europoje. Vėliau juos keitė ar kartu dirbo vietiniai diktaministai, sekretoriai, išėję mokslus kitose šalyse. Dalis jų būdavo darbavęsi senesnes tradicijas turinčiose kanceliarijose, o į Vytauto raštinę atvykdavo dėl didesnių karjeros galimybių³³. Reikia nepamiršti ir paties Vytauto plataus korespondencinio bendravimo su įvairių kultūrų ir luomų atstovais³⁴. Pasak Rimvydo Petrausko, „laiškų ir pasiuntinybių dėka Vytauto dvaras buvo integrali tuometinės Europos komunikacinės erdvės dalis“³⁵.

liai, 2007, p. 206–222. Pastarasis tyrėjas savo straipsniuose pabrėždamas valdovo dvaro tarptautiškumą teigia, kad didžiojo kunigaikščio dvaras tapo nauju riterių kultūros centru ir Europos kilmingųjų kelionių stotele.

³³ Marcellis Kosmanas teigia, kad Vytauto kanceliarijoje sekretoriais/raštininkais daugiausia dirbo lenkai, ir pateikia 15 daugiau ar mažiau identifiкуotų Vytauto kanceliarijoje dirbusių lenkų lentelę, žr. Idem, „Kancelaria wielkiego księcia Witolda“, *Studia źródłoznawcze*, t. 14, Warszawa-Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1969, p. 111. Apie XIV–XV a. kanceliarijų darbuotojų mokymosi vietas, pobūdį, lygį, jų kvalifikaciją, taip pat apie Vytauto raštinės ypatumus, jo darbuotojus, jų specializaciją žr. Marta Czyżak, „Studia uniwersyteckie kanoników gnieźnieńskich w połowie XV wieku w świetle metryki kapitulnej“, in: *Księga-Nauka-Wiara w średniowiecznej Europie*, pod redakcją Tomasza Ratajczaka, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2004, p. 103–113; Jadwiga Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej Polski w XV wieku*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, d. 1: 1972, p. 118–139; Arvydas Pacevičius, „Skriptorius ir raštinių kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 25–49; Artūras Dubonis, „Raštinkas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 574–587. Rūta Čapaitė pastebi, kad duomenys apie Vytauto raštinės personalą iki šiol pildomi ir tikslinami, ir savo monografijoje pateikia plačią bibliografiją šiuo klausimu, žr. Rūta Čapaitė, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 296, išnaša 1.

³⁴ Apie tai žr. *ibid.*, p. 26–27.

³⁵ Rimvydas Petrauskas, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje“, p. 22.

Taigi naujos socialinio ar kultūrinio gyvenimo formos į LDK patekdavo įvairiais keliais. Tad galime manyti, jog Vytauto aplinkoje būta žmonių, kuriems humanistų raštai, laiškai, humanistinis stilius buvo žinomi. Vis dėlto, atsižvelgiant į aukščiau minėtus faktus, galimybė, jog šį laišką parašė kas nors iš Ldk aplinkos, mūsų manymu, yra neįtikėtina. Be to, laiške aiškiai išsakytas siekis – pagelbėti, patarti, paguosti valdovą, teiginys apie adresatą ir adresantą – dviejų skirtingų luomų atstovus – siejančius „visuotinius, žmogiškus“ ryšius, autoriaus reiškiamas rūpestis dėl Vytauto gerovės, esamos sunkios padėties ir atidumas jo jausenai („įvairioms jausmų būsenoms“), prašymas išklaudyti ir apmąstyti išsakomas laiške mintis bei siūlymus, paaiškinti tam tikrus savo veiksmus ir įsakmus prašymas atsakyti savo sumanymų, Ldk dar vadinant senuku, tikrai galėjo įžeisti prigimtinių galingos Viduramžių valstybės valdovą³⁶. Jis apskritai galėjo nekreipti didesnio dėmesio į kažkokio jam nežinomo, nelygiavertės jam padėties asmens laišką. Juk Viduramžiais kilmė lėmė asmens vertę ir orumą, ypač aukšta kilmė ir socialinis statusas buvo susiję su įsipareigojimais derinti savo elgseną su luominės etikos reikalavimais³⁷. Ritualas ir simbolis buvo svarbi feodalinės visuomenės komunikavimo dalis³⁸. Propagandiniuose tekstuose priešininką buvo bandoma paniekinti pasitelkus žemos kilmės motyvą, o didžiojo kunigaikščio statusas įpareigojo jo aplinkos žmones, pas jį buvusius svečius, diplomatus, taip pat jo korespondentus rodyti pagarbą ir atitinkamą nuolankumą³⁹. Koresponduojančių hierarchinis rangas buvo labai svarbus rašant laišką: *ars dictaminis*

³⁶ Didžioji dalis šių minčių yra perimta iš Salutati teksto.

³⁷ Teresa Michałowska, „Średniowiecze“, in: *Słownik literatury staropolskiej: Średniowiecze, Renesans, Barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998 (2 pataisytas ir papildytas leidimas), p. 959.

³⁸ Aronas Gurevičius, *Viduramžių kultūros kategorijos*, iš rusų kalbos vertė Vanda Nekrašienė, Vilnius: Mintis, 1989, p. 179.

³⁹ Apie tai plačiau žr. Giedrė Mickūnaitė, *op. cit.*, p. 38, 41, 44 ir kt.; Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, t. 1, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 239.

vadovėliuose buvo aptariamas asmenų padėties skirtingumo (*diversitas personarum*) klausimas, kuris veikė iš esmės visas struktūrines laiško dalis. Taip pat atsižvelgiama į laiško turinį, įvairiai, bet kartu unifikuoti nusakomos skirtingo stiprumo emocijos, įvairaus reiklumo nurodymai, skirtingos svarbos reikalavimai. Viskas aptarta iki smulkmenų, o unifikacija yra atpažįstama, tad vertinama labiau už individualizmą. Egzistavo gana griežta, unifikuota kreipinių, titulų, pasveikinimo formulių sistema. Kreiptis ne pagal taisykles, juolab į Viduramžių valdovą, būtų šiurkštus pažeidimas; be to, adresantas galėjo būti tinkamai nesuprastas, o adresatas – įžeistas⁴⁰. Italo humanisto gana laisvas ir familiarus kreipimasis į adresatą, diskusinis, pamokomasis diskurso pobūdis, jo pasirinkta argumentacija, paremta antikiniaiis ar Renesanso laikų pavyzdžiais, galėjo būti nepaveiki ten, kur galiojo kitokios „žaidimo taisyklės“, Viduramžių prigimtinio valdovo elgsenos ir mąstymo modeliai. Ko gero, toks laiškas nebūtų padaręs norimo poveikio. Tad tikėtina, kad artimesnės Ldk aplinkos žmonės būtų paisę minėtų komunikacijos taisyklių ir nebūtų rašę (net jei ir būtų sugebėję) tokio pobūdžio ir stiliaus laiško.

Beje, kol kas tyrėjams nepavyko aptikti jokių užuominų kituose šaltiniuose apie šio laiško gavimą, siuntimą, persiuntimą, kokią nors Vytauto reakciją ar komentarą, nors tokia praktika buvo plačiai paplitusi to meto korespondencinėje komunikacijoje⁴¹. Taigi akivaizdus

⁴⁰ Plačiau apie tai žr. Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje*, p. 74–79 ir kt.

⁴¹ Ši informacija iš Rūtos Čapaitės konsultacijų. Pasak jos, daugelis Vytauto ir jo adresantų laiškų „buvo pradedami nuo gautos korespondencijos fiksavimo, neretai laiškuose rašoma apie iš kitų adresantų gautus laiškus, kartais perpasakojamas ir jų turinys. Daug informacijos suteikia ir atsakymai į gautuosius laiškus, nes ne vienas jų sukonstruotas tarsi dialogo principu [...]. Toliau nurodoma, kas rašyta, sakyta, sužinota, kas stebina ar kt. ir didžiojo kunigaikščio ar jo adresanto atsakas į tai. [...] Gautasis laiškas ir atsakymas į jį kartais būdavo taip glaudžiai susiję, kad perskaičius atsakymą, būdavo galima sužinoti ir laiško, į kurį atsakoma, turinį“, žr. Rūta Čapaitė, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, p. 51. Be to, Ldk ir jo adresatai bei adresantai „dažnai vieni kitiems persiųsdavo gautus (tiek jiems (tiesiogiai) skirtus, tiek

adresanto nesuvokimas ar neišmanymas apie Vytauto aplinkoje galiojusias, luominės hierarchijos nulemtas komunikavimo (ypač politinio) taisykles ir mąstymo modelį paremia hipotezę, kad laiškas rašytas kitos kultūros atstovo ar imituojant tokį ir kad tekstas, ko gero, nepasiekė adresato, galbūt nepraėjęs užsakovų cenzūros. Tai skatina toliau tyrimą kreipti į Lenkijos valdovo bei didikų aplinką, turint omenyje politines aplinkybes, Vytauto karūnacijos peripetijas ir ieškant aiškesnių žinių apie tikrąjį laiško autorių ar jo užsakovus.

Visų pirma reikia pastebėti, kad esama daugiau įvairaus pobūdžio duomenų apie pirmuosius humanistus Lenkijoje ar lenkų ryšius su Europos humanistais, ypač su italais⁴², o užuominų šaltiniuose apie pirmuosius privačius knygų rinkinius (pirmiausia tai buvo vyskupų rinktos liturginės, teologinės, filosofinės ir istorinės knygos) Lenkijoje esama jau iš XIII a.⁴³ Bet lenkų mokslininkų tyrimų duomenimis, humanistinių autorių (Petrarcos, Guarino Veroniečio (Guarino da Verona), Pogijaus (Poggio) Bracciolini, Enėjaus Silvijaus Piccolomini, Petro Vergerijaus ir kt.) laiškų ir

kitų adresantų persiųstus) laiškus (turima omenyje originalai) arba siųsdavo jų nuorašus, taip pat savo kitiems adresatams skirtų laiškų nuorašus, persiųsdavo įvairią dokumentiką (pvz., politinių ketinimų apmatus ar projektus), be to, neretai siųsdavo ir jiems atsiųstųjų laiškų nuorašų nuorašus“, žr. *ibid.*, p. 54. Reikia pridurti, kad neatsakymas į laišką ar delsimas atsakyti – tai taip pat yra tam tikra reakcija, rodanti koresponduojančių įtemptus ir pašlijusius politinius ar asmeninius santykius, įvairius politinius niuansus. Pvz., Vytautui siekiant karūnos, buvo nutrūkęs jo ir Jogailos susirašinėjimas, žr. *ibid.*, p. 57.

⁴² Apie ankstyvąjį Renesanso laikotarpį Lenkijoje, jo pobūdį ir diskusijas apie tai plačiau žr.: Stanisław Lempicki, „Renesans i humanizm w Polsce“, in: *Kultura staropolska*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1932, p. 212–213 ir kt.; Ignacy Zarębski, „Okres wczesnego humanizmu“, in: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, Kraków, 1964, p. 160–173. Plg. Kazimierz Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie*, t. 1, Kraków: Z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem J. Filipowskiego, 1900, p. 299–327, 428–433 ir kt.; *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, p. 678, 910–915.

⁴³ Zofia Kowalska-Urbankowa, „Biblioteka Stanisława Ciołka biskupa Poznańskiego (zm. 1437)“, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1987, Nr. 37, p. 73–74; Edward Potkowski, *Książka rękopiśmienna w literaturze średniowiecznej*, Warszawa, 1984, p. 177–183.

veikalų kiek gausiau ima atsirasti tik po 1430 m., maždaug apie 1434–1455 m.⁴⁴, o apie Salutati žinomumo laipsnį Lenkijoje ne ką tegalima pasakyti. Krokuvos universitetas gana ilgai išliko viduramžiškas, tik pavieniai asmenys skleidė humanistines idėjas, ir tai jiems sekėsi gana sunkiai⁴⁵. Galimybė, kad laišką Vytautui parašė lenkas, lieka gana miglota, nes nežinia, ar lenkai tuo metu galėjo būti susipažinę su Salutati laiškais ir veikalais, ar būtų gebėję jais naudotis, „kurpdami“ tokio pobūdžio laišką kaip Pranciškaus. Vis dėlto svarstant apie kultūrinę terpę, kurioje galėjo būti užsakytas ar sukurtas šis laiškas, reikia pabrėžti, kad Lenkijos karališkoje kanceliarijoje, izdo administracijoje ir taryboje tarnavo ne taip jau mažai puikiai išsilavinusių žmonių, kurių ne vienas buvo baigęs mokslus Italijos universitetuose, turėjo gana glaudžių ryšių su italais, su popiežiaus kurija. Krzysztofo Ożógo nuomone, iš viso jų būta apie 27: daugiausia jų dirbo kanceliarijoje ir karališkoje taryboje, dominavo teisininkai, bet būta ir menų magistrų, teologijos daktarų ir kt.⁴⁶ Pasak šio tyrėjo, ta nedidelė intelektualų grupė dalyvavusi valdant valstybę, turėjusi įtakos politiniams valdovo sprendimams. Įtakingiausi buvę: Petras Wyzas (Piotr Wysz), Mikalojus Kurowskis (Mikołaj Kurowski), Jonas Szafrancas (Jan Szafranc), Stanislovas

⁴⁴ Lenkų tyrėjai teigia, kad Guarino Veroniečio laiškai (1436) Mikołajui Lasockiui (m. 1450) – tai ankstyviausi žinomi išlikę humanistiniai laiškai, rašyti italų lenkams. Laiškus žr. *Humanizm i reformacja w Polsce: Wybór źródeł dla cwiczeń uniwersyteckich*, wydali Ign. Chrzanowski i Stanisław Kot, Lwów-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1927, p. 44–45. Yra nuomonių, kad pirmieji humanistų laiškai ar kitokio pobūdžio veikalai galėjo pasirodyti būtent Zbigniewo Oleśnickio aplinkoje, maždaug XV a. viduryje, apie tai plačiau žr. Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, p. 758.

⁴⁵ Svarbu pasakyti, kad XV a. antroje pusėje mokant rašyti laiškus ir dokumentus ir toliau buvo sekama viduramžine *ars dictaminis* tradicija, nors tuo metu Krokuvoje jau buvo gerai žinomi humanistinių laiškų pavyzdžiai, žr. Mieczysław Markowski, „Krakowskie piśmiennictwo retoryczne w świetle piętnastowiecznych źródeł“, in: *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1987, Nr. 37, p. 63; *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, p. 678.

⁴⁶ Krzysztof Ożóg, *Uczni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2004, p. 176.

Ciołekas (Stanisław Ciołek), Vladislovas Oporowskis (Władysław Oporowski), Zbignevas Oleśnickis (Zbigniew Oleśnicki). Pastarasis ne vienus metus korespondavo su žymiuoju Piccolomini (pop. Pijumi II)⁴⁷, Lasockis – su Guarinu Veroniečiu⁴⁸, o Ciołekas taip pat kūrė humanistinio pobūdžio epistolinius tekstus. Tačiau reikia pasakyti, kad ši korespondencija su italais vyko jau po 1430 m., o šie lenkų didikų laišškai – tai pirmieji bandymai įsilieti į Europos humanistų gretas, mokantis iš pastarųjų stiliaus, laiškų rašymo subtilių, laisvo antikinių realiųjų vartojimo ir pan. Todėl mūsų žvilgsnis krypta Italijos pusėn – labiau linkstame manyti, kad laišką Vytautui parašė italų humanistas, kuris, žinoma, galėjo gyventi bei dirbti ar ieškoti darbo nebūtinai Italijoje, bet, pvz., Lenkijoje.

Esama duomenų, kad italų būta ir Vytauto, ir Jogailos aplinkoje. Kaip žinoma, ankstyvasis italų atvykimas į Lietuvą ir Lenkiją susijęs su christianizacija. Romos kurija Baltijos kraštais domėjosi jau nuo Mindaugo laikų ir apie baltų pagonis Roma jau žinojo XII a. pabaigoje. Vėliau, valdant Vytautui, Šventosios Romos domėjimasis Lietuva peraugo į glaudžius santykius, siekiant bažnytinės unijos sudarymo, kurį skatino padidėjusi grėsmė iš musulmonų pusės. Dėl objektyvių istorinių priežasčių italai pasirodė Lenkijoje anksti ir jų būta nemažai. Pirmųjų atvykėlių iš Italijos į Lenkiją pėdsakai

⁴⁷ Jų korespondenciją žr. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti (XV)*, wyd. August Sokołowski, Joseph Szujski, (*Monumenta mediae aevi historica. Res gestas Poloniae illustrantia*, t. 2), Kraków: Nakładem Akademii umiejętności krakowskiej: w drukarni „Czasu“, 1876, [toliau – Cep XV], Nr. 4, p. 6–10; p. 315–336; taip pat žr. Georg Voigt, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, t. 16, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1856, p. 321–422. Apie Pijaus II ir Oleśnickio susirašinėjimą žr. Kazimierz Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie*, t. 1, p. 319–323 ir kt., apie prieštaringus šios korespondencijos vertinimus žr. Jarosław Nikodem, *Zbigniew Oleśnicki w historiografii polskiej*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 2001, p. 228–229.

⁴⁸ Apie tai plačiau žr. Tadeusz Ulewicz, „Przed przyjściem Kallimacha. Pierwsze zwiastuny humanizmu w złotej jesieni polskiego średniowiecza“, in: Idem, *Z kultury duchowej polskiego średniowiecza*, Kraków: Collegium Columbianum, 2003, p. 176.

aptinkami jau nuo X a., o XII a. į šį kraštą atvyko gausybė popiežiaus legatų ar kitų aukšto rango pareigūnų, turėjusių stebėti dvasininkijos veiklą Lenkijos žemėje⁴⁹.

Lenkus ir italus siejo ne tik religiniai, bet ir edukaciniai, kariniai, politiniai, diplomatiniai ryšiai, ne vienas italų teisininkas dirbo lenkų kanceliarijoje; taip pat buvo palaikomi prekybiniai-ūkiniai ryšiai su Milanu, Genuja, Florencija, Venecija (pažymėtini Jogailos ryšiai su Milano kunigaikščiu Pilypu Marija Visconti (Filippo Maria Visconti)⁵⁰. Taigi italų civilizacija, nors ir mažais žingsneliais, bet atkakliai žengė į šiaurietiškus kraštus. Pasak Kazimierzo Morawskiego, su ta „mažų žmonių“ migracija iš pagrindinių kultūros židinių į nuošalias to meto pasaulio sritis skverbėsi didelės srovės ir naujos Renesanso idėjos⁵¹, susiformavusios XIV a. pabaigoje Šiaurės Italijoje, XV a. išplitusios po visą krikščioniškąją Europą. Tuo metu pastarosios politiniame gyvenime daug sumaišties kėlė svarbūs įvykiai: turkų

⁴⁹ Aušra Baniulytė, „Italai XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdieniame gyvenime“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2005, Nr. 5 (14), p. 75, 78; istoriografija italų ir lietuvių politinių diplomatinų, kultūrinių, meninių ryšių klausimu plačiai aptarta tos pačios autorės straipsnyje „Itališki lietuvių istoriografijos žymenys“, *Darbai ir dienos*, 2008, Nr. 49, p. 25–44; taip pat žr.: Zenonas Ivinskis, „Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykiai amžių bėgyje (iki XVIII amžiaus galo)“, Atspaudas iš *Suvažiavimo Darbų*, t. 4, Roma, 1961, p. 122–136 ir kt.; Mečislovas Jučas, „Vytauto santykiai su Apaštalų Sostu“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 29, Vilnius: LKMA, 2006, p. 9–30.

⁵⁰ Apie tai plačiau žr.: Tadeusz Ulewicz, „O średniowiecznych związkach kulturalnych Polski z Bonią (dopowiedzenia, glosy, niespodzianki)“, „Średniowieczne podróże z Polski do Włoch (wprowadzenie kulturoznawcze)“, „Przed przyjściem Kallimacha. Pierwsze zwiastuny humanizmu w złotej jesieni polskiego średniowiecza“, „Trzy epizody z najdawniejszych związków kulturalnych polsko-włoskich“, in: Idem, *Z kultury duchowej polskiego średniowiecza*, p. 148–161; p. 162–172; p. 173–189; p. 112–125; Krzysztof Ozóg, „Współpraca prawników włoskich z Pawłem Włodkowicem w procesie polsko-krzyżackim w Rzymie w latach 1420–1421“, *Nasza przeszłość*, 1991, t. 76, p. 83–106; Jan Ptaśnik, „Włoski Kraków za Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły“, *Rocznik Krakowski*, Kraków, 1911, t. 13, p. 49–110.

⁵¹ Kazimierz Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie*, t. 1, p. 194; p. 186–194 – čia autorius pasakoja apie italus, dirbusius Lenkijoje, Jogailos aplinkoje, apie lenkų to meto santykius su popiežiumi ir kt.

įsiveržimas; Šventosios Romos imperijos, kurią valdė Zigmantas Liuksemburgas (Sigismund Luxembourg, 1410–1437), politika ir jos komplikuoti santykis su Roma (tuo metu valdė popiežius Martynas V, 1417–1431); čekų husitų sukeltas religinis, tautinis, socialinis ir politinis sąjūdis, kuris apėmė didelę Pietų Europos dalį. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tuo metu buvo sprendžiami ne ką mažiau svarbūs klausimai: žemaičių dvasinės ir politinės priklausomybės, katalikiškos Lietuvos misijų veiklos rusų žemėse, kryžiaus žygių prieš lietuvius nutraukimo, Lietuvos Bažnyčios organizavimo klausimai, keliama bažnytinės unijos idėja⁵².

Vienu svarbiausių 1429 m. LDK politinio gyvenimo įvykių galime laikyti Vytauto karūnavimosi procesą ir jo peripetijas, sulaukusias nemažo atgarsio Europoje. Su šiais įvykiais susijęs, arba tiksliau – jų inspiruotas, yra mūsų analizuojamas laiškas. Šiuo klausimu istoriografijoje daug rašyta ir nemažai diskutuota⁵³. Mums šiuo atveju svarbu atsakyti į klausimą, kas labiausiai priešinosi Vytauto karūnacijai ir kas ėmėsi visų priemonių jai sutrukdyti, nes su tuo yra susijusi užsakomojo laiško hipotezė. Labiau nesiplėsdami priminsime, kad Vytautas kelis

⁵² Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. 4, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 345, 179–181, 343–351. Apie vienalaikius procesus Vakarų Europoje ir LDK, apie to meto geopolitinę Vidurio Rytų Europos erdvę plačiau dar žr. Rimvydas Petrauskas, „Vėlyvųjų Viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, Nr. 23, p. 69–84; apie husitų ir lietuvių santykius žr.: Jonas Beblavý, *Lietuvių čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais*, Kaunas, 1930; Mečislovas Jučas, „Vytautas ir čekų husitai“, in: *Vytautas Didysis ir Lietuva*, Vilnius: Žara, 1997, p. 43–53.

⁵³ Čia pateikiame tik nedidelę dalį darbų, kuriuose analizuojamas ir plačiau pristatomas Vytauto karūnacijos procesas: Paulius Šležas, *op. cit.*, p. 205–234; Žydrūnas Mačiukas, „Teisinis Vytauto karūnacijos ginčas“, in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 271–283 (čia pateikiama ir platesnė bibliografija karūnacijos klausimu); Rimvydas Petrauskas, „Vytauto vainikas. Neįvykusios karūnacijos ir „dingusios karūnos“ reikšmės“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha*, p. 110–115; Mečislovas Jučas, „Neįvykęs Vytauto vainikavimas“, in: *Vytautas Didysis ir Lietuva*, p. 54–65; Idem, „Vytauto santykiai su Apaštalių Sostu“, p. 28–29. Taip pat žr. CEV, Nr. 1421, p. 910; Nr. 1341, p. 810–811; Nr. 1342, p. 811–812; Nr. 1354, p. 832; Cep XV, 2, Nr. 173, p. 223–225 ir kt.

kartus bandė suorganizuoti karūnavimo iškilmes, bet karūnuotis jam taip ir nepavyko, nes susiklostė tam nepalankios aplinkybės, ir buvo didžiulis pasipriešinimas iš politinių oponentų – lenkų didikų – pusės. Pagaliau visą šią bylą nutraukė Vytauto mirtis (1430.X.27).

Čia svarbu prisiminti Jogailos ir jo patarėjų, t. y. tarybos, santykius, pastarosios veiklą, siekiant sukliudyti Vytautui karūnuotis. Istorio-
grafijoje minimos trys lenkų didikų politinės grupuotės, turėjusios didelę įtaką valstybės valdymui, jos užsienio politikai ir santykiams su Vytauto valdoma LDK. Vis dėlto reikia pasakyti, kad lenkų mokslininkai neturi vieningos nuomonės dėl grupuočių skaičiaus ir jų įtakos valstybės valdymui. Šiaip ar taip žinoma, kad vienai jų vadovavo Krokuvos vyskupas (nuo 1423 m.) Zbignevas Oleśnickis. Ši grupuotė pradėjo formuotis apie 1425 m. ir veikė iki Jogailos valdymo pabaigos⁵⁴. Esama nuomonių, kad ji neturėjo esminės įtakos karaliaus politikai⁵⁵, kitur teigiama, kad jos įtaka buvusi didelė⁵⁶. Aplink Oleśnickį būrėsi bendruomenė, kuriai rūpėjo nauji kultūriniai dalykai, tie žmonės buvo iš Krokuvos kapitulos ir Krokuvos universiteto⁵⁷. Pats Oleśnickis – taip pat labai prieštaringai lenkų tyrėjų vertinama asmenybė. Visa tai įdomiai ir plačiai aptaria Jarosławas Nikodemus savo monografijoje⁵⁸, kurioje analizuojami vyskupo vertinimai – nuo jo amžininkų iki pat šių dienų, parodant ištisą nuomonių apie šį asmenį skalę: nuo tėvynės tėvo iki visų nekenčiamo žmogaus. Pabrėžiama, kad šiuolaikinė istoriografija nustojo vertinti vyskupo asmenybę per emocinę prizmę. Manoma, kad didesnę politinę įtaką

⁵⁴ Krzysztof Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, p. 166–167.

⁵⁵ Jerzy Sperka, *Szafrąńcowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2001, p. 296–316.

⁵⁶ Neretai istoriografijoje minimas Piccolomini laiškas Oleśnickiui (1453 m.), kuriame autorius vadina jį pirmuoju žmogumi po karaliaus (*novi te cardinalem esse et in Polonia post regem primum hominem*), žr. Cep XV, p. 321.

⁵⁷ Kazimierz Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie*, t. 1, p. 299–301 ir kt.

⁵⁸ Jarosław Nikodem, *op. cit.*

jis įgijo tik po 1420 m., o didžiausios įtakos valstybės valdymui jis turėjęs jau po Vytauto mirties⁵⁹. Oleśnickio politinė programa skyrėsi nuo karaliaus: jis siekė Lietuvos inkorporacijos į Lenkiją, atgaivinti unijos pradžioje buvusį santykių tarp karaliaus ir ponų modelį; norėjo ekonominės ekspansijos į Rusiją, suartėjimo su vengrais; buvo anti-husitizmo šalininkas. Bet, kai kurių tyrėjų nuomone, trūksta šaltinių, norint įrodyti jo antikarališkos veiklos pradžią. Taip pat minima, kad vyskupas esą auklėjęs neofitą Jogailą religine ir moraline prasme⁶⁰. Vis dėlto beveik visuotinai istoriografijoje pripažįstamas Oleśnickio gyvenimo pasiekimas – tai sutrukdytas Vytautui karūnuotis⁶¹. Taip pat tyrėjų nurodoma Oleśnickio ir kitų politinių grupuočių, ypač brolių Szafrancų, opozicija, bet manoma, kad po Lucko suvažiavimo vyskupas suartėjo su savo politiniais oponentais ir sudarė stiprų pasipriešinimą Vytauto karūnavimo procesui, ši jų pozicija puikiai atsispindėjo vyskupo pasakytoje kalboje, nukreiptoje prieš Vytautą, kurią perpasakojo Jonas Długoszas (Jan Długosz)⁶².

Labai svarbų vaidmenį vaidino ir minėtieji broliai Szafrancai – Jonas ir Petras, 1423–1433 m. vadovavę kitai politinei grupei, kuriai priklausė ir 1428 m. gavęs pakanclerio pareigybę Władysławas Oporowski⁶³. Būtent apie Szafrancų ir Oporowskio grupuotės politinę įtaką karaliaus dvare iškalbingai liudija šaltiniai. Karūnacijos bylos metu Vytautas laiškuose Jogailai ir lenkų ponams bei karalystės prelatams 1430 m. rašė ir priekaištavo, kad Jogaila klausęs tik Szafrancų

⁵⁹ Henryk Samsonowicz, Janusz Tazbir, Tadeusz Łepkowski, Tomasz Nałęcz, *Polska. Losy państwa i narodu*, Warszawa, 1992, p. 115–116.

⁶⁰ Maria Koczerska, „Zbigniew Oleśnicki“, *Polski słownik biograficzny*, t. 23, 1978, p. 776–784; Janusz Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów Polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków: Secesja, 1997, p. 296; Henryk Łowmiański, *Polityka Jagiellonów*, do druku przygotował K. Pietkiewicz, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999, p. 128.

⁶¹ Jarosław Nikodem, *op. cit.*, p. 247.

⁶² Maria Koczerska, *op. cit.*, p. 777–778.

⁶³ Krzysztof Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, p. 166–167, 176 ir kt. Kai kurie tyrėjai išskiria atskirą Oporowskio politinę grupuotę.

ir daktaro Oporowskio, kurie esą sukūrę naują ir privačią tarybą, ir vadino juos pagrindiniais, svarbiausiais priešais, blokuojančiais jo karūnacijos reikalą⁶⁴. Ko gero, šiais šaltiniais remiasi ir Prochaska, Pranciškaus laiško Vytautui komentaruose išsakydamas nuomonę, jog šis epistolinis tekstas esą padiktuotas karališkosios kanceliarijos, t. y. Szafrancų (p. 886).

Taigi reikia pabrėžti, kad abiem grupuotėms vadovavo išsilavinę žmonės, formuodami karalystės politiką, o kartu ir valdžios elito sudėtį, o Vytauto karūnacijos projektas sulaukė ryžtingo pasipriešinimo iš abiejų grupuočių narių pusės, kaip akivaizdžiai liudija išlikę šaltiniai. Be diplomatinės akcijos, minėtieji intelektualai paleido į darbą ištisą teisinių ir idėjinių argumentų, paimtų iš unijinių aktų, arsenalą ir sugriovė Ldk ketinimus karūnuotis. Jie buvo pateikti Jogailai, ir spaudžiamas tarybos karalius pakeitė nuomonę, šioje situacijoje siekdamas sau naudingos išeities, – nebepritare pusbrolio karūnavimo idėjai⁶⁵. Kanceliarijos vadovai laiške (manoma, kad jį parengė Oporowskis) Zigmantui Liuksemburgui, rašytame karaliaus vardu, bet be jo žinios, atvirai išdėstė lenkų nuomonę šiuo klausimu su atitinkamais argumentais⁶⁶. Karališkoji taryba, pasiremmdama moksliška universiteto

⁶⁴ *Non procedit hoc ex isto nisi ex vestro novo consilio, videlicet Schaffranconum et doctoris [...]. Et ideo quia scimus, quod idem doctor cum predictis Szafranczonibus faciunt ea que volunt apud vos, et aliorum omnium prelatorum vestrorum pociorum consilia apud vos pro nullis habetis, respectu eorundem Schaffranconum, dicimus eos esse novum et privatum consilium* („Tai išplaukia ne iš ko kito, o iš tos Jūsų naujos tarybos, būtent iš Šafrancų ir daktaro [...]. O tai todėl, kad žinome, jog tas daktaras su Šafrancais pas Jus daro, ką nori, visų kitų savo prelatų ir galingesniųjų savo baronų patarimus laikote už nieką, paisydamas Šafrancų. Juos vadiname nauja asmenine taryba“), žr. CEV, Nr. 1352, p. 827, 830, vertimas Dalios Staškevičienės iš: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 4)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 218 ir 219; taip pat žr.: Nr. 1353, p. 830; Nr. 1358, p. 839.

⁶⁵ Krzysztof Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, p. 172–173; Gregorz Błaszczyk, *Burza koronacyjna. Dramatyczny fragment stosunków polsko-litewskich w XV wieku*, Poznań: Instytut Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1998, p. 60–66.

⁶⁶ Laiške sakoma, kad Jogaila pakeitęs nuomonę dėl Vytauto karūnavimo, t. y. atšaukęs savo sutikimą, nes tai esą pažeistų uniją, ir lietuviai įgytų galimybę

opinija ir jo autoritetu, galėjo vesti sėkmingą, efektyvią idėjinę kovą tarptautiniame forume prieš Vytauto karūnaciją⁶⁷.

Žinodami, kad šioje politinėje kovoje buvo naudojamos visos priemonės, neturėtume atmesti hipotezės, kad laiškas Vytautui galėjo būti užsakytas lenkų didikų. Šitą mintį paremia ir tas faktas, kad laiške nemažai dėmesio skiriama Jogailos ir Vytauto buvusiems geriems ir esamiems komplikuotiems santykiams, palaikant pirmojo pusę. Siekdami kuo tiksliau perteikti Pranciškaus aprašomų ir interpretuojamų šių santykių eigą ir pusbrolių ryšių artimumo skalę, pasitelksime ilgesnę laiško citatą, kurioje autorius kuria ryškų kontrastą tarp to, kas buvo, ir to, kas yra dabar. To supriešinimo esmę sudaro gana platus Jogailos pagyrimas (*laudatio*), sumišęs su tam tikrais priekaištais, ir jo pusbrolio dabartinių veiksmų bei siekių peikimas (*vituperatio*):

Pasakyk man, šviesiausias kunigaikšti, koks gi valdžios troškimas ir tuščia šito laikino gyvenimo šlovė tave suviliojo ir tavo jausmus paveikė, kad savo šviesiausiąjį brolių, Lenkijos karalių, visų karalių teisingiausią ir geriausią, ne [vien] pusbrolių, bet dėl gilaus meilės ryšio – tikrą brolių, su kuriuo nuo pirmo gyvenimo slenkščio ir jūsų jaunystės žydėjime sutardami gyvenote, ir iki šiol ypatingu palankumo ir meilės ryšiu [buvote] susiję, kaip derėjo ir protinga buvo, tiek dėl jūsų kilmingo ir šlovingiausiojo kraujo ir genealogijos ryšio, tiek dėl kažkokios dangiškos tarpusavio sąsajos, kurią jau nuo pat savo lopšio įgijote, kad jūs vienas kitą mylėtumėte abipuse meile ir dėl jos jūsų bendrumas ir sielų vienybė, kuri visais atžvilgiais, dėl visų priežasčių tose garsiose jūsų didžiausiose

rinkti savo karalių be lenkų žinios. Vytautas turįs teisę valdyti Lietuvą tik iki mirties ir neturįs sosto paveldėjimo teisių. Žr. CEV, Nr. 1341, p. 810–811, Zigmantas atsakymą žr. Nr. 1342, p. 811–812.

⁶⁷ Idėjinėje kovoje su Romos karaliumi Oleśnickis, kaip Krokuvos universiteto kancleris, Oporowski ir Jonas Szafrancas, kaip buvę aukštosios mokyklos rektoriai, paprašė Krokuvos mokslininkų patarimo klausdami, ar turi teisę Zigmantas, nekarūnuotas imperatoriumi, disponuoti karališkomis karūnomis, jas skirti kitiems. Krokuvos teisininkai pateiktame nutarime (*consilium*) vienbalsiai pareiškė, kad teisė karūnuoti iš esmės priklauso tik popiežiui. Apie tai plačiau žr. Žydrūnas Mačiukas, „Teisinis Vytauto karūnacijos ginčas“, p. 273–275 ir kt. Pastarojo tyrėjo nuomone, lenkų profesorių nutarimas buvęs daugiau politinis užsakymas, o ne teorinis bandymas gvildinti dviejų valdžių teises. „Vykdamas tokį užsakymą reikėjo pasirinkti atitinkamą rašymo stilių, taktiką, literatūrą“ (p. 275). Tai buvęs tikslus ir gerai apmąstytas lenkų didikų smūgis (p. 277).

iškilmėse privalėjo būti stipriausia, pavertei savo priešu ir didžiausiu varžovu? Maldauju – paaiškink. Kuris gi karalius šitoje jūsų didybės viršūnėje tiek krauj giminystės spindesiu, tiek kartu su juo atvykusių daugybės didikų prašmatnumu galėjo pasirodyti garbingesnis ir prisidėti prie tavo spindesio kaip ryškesnė žvaigždė spindėdamas ir šalia tavęs būdamas; ir tai, ko jam padedant siekei, jam pritariant galima buvo tęsti, o jam priešinantis tavo nuomonė atrodo paversta niekais. [...] Ar šita šventa karališka tavo brolio, Lenkijos karaliaus, didenybė nebuvo tau brangesnė ir vertingesnė už visus tau mielus dalykus, kurių sakaisi esąs labai pertekęs, ar ne kilnesnė už tavo šitą trokštamą karaliaus valdžią? Iš kur toks nesuvaldomas troškimas valdyti, nors abi valstybes ir brolių gali pražudyti? Galbūt ir tu buvai kaip Lenkijos karalius ir galėjai pajungti ir savo įsakymams ne mažiau nei tikram karaliui buvo paklūstama. Puiku, sukėlei atskirtį ir, nors jus, brolius, prigimtis į dienos šviesą iškėlė [tam], kad jumyse būtų viena siela ir viena širdis, vienodu troškimu pulsuojanti, ak, kokia gėda, – atrodo, kad jūs varžotės su slapta neapykanta. Kiek iš tiesų išliks pagarbos ir garbės tavo didenybei, kai atsižadėjai brolišką jausmų ir susipykai, [nes] pirmiausia pakurstei prieš savo didenybės karūną daug paskalų nešiotojų, kurie labai stebisi, nes iki šio laiko gyvenote kaip broliai ir abu sutardami; o jei tarp jūsų kildavo koks barnis, ar nepasitikėjimas, ar nesutarimas – tai vis dėl ūmios prigimties ar jaunatviško veržlumo. Tuo metu tai atrodė teisinga ir toleruotina, [bet dabar], šioje jūsų amžiaus nuokalnėje, pakankamai senyvame amžiuje, kai privalo būti būdo rimtumas, sielų ramybė, brandūs sprendimai, pamainote drabužius, iš tikro kelio į šoną nuo tiesos ir teisingumo nukrypstate.

Tai gi atsisakyk šio siaubingo sumanymo pulti brolių ginklais ir nutolti nuo senųjų papročių, nes jis yra tau vienintelė viltis ir apsauga bei stipriausia tavo padėties atrama [...]. Tad apmąstyk, kiek būtų žalos ir sielvarto, jei įvykdysi tai, ką pradėjai, ir kiek [bus] džiaugsmo ir palaimos, jei atsisakysi. Grįžk į ankstesnį brolišką abipusio palankumo ir meilės glėbį, susisaisyk su broliu nenutraukiamais meilės saitais ir jokių būdu nuo jo nepasitrauk.⁶⁸

⁶⁸ *Dic mihi, illustrissime princeps, que iam libido regnandi et inanis gloria huius labentis vite te traxit ac tuos inflexit sensus, ut serenissimum fratrem tuum, regem Polonie, cunctorum regum iustissimum atque primum, non patrelem, sed ex caritatis visceribus uterinum, cum quo a primo limine vite et in flore iuventutis vestre vixistis unanimes et hactenus unico nexu benevolencie atque caritatis concordet, uti condignum et rationabile erat, tum vincula generosi et illustrissimi sanguinis et genologie vestre, tum ex quadam celesti influencia inter vos, quam a cunabulis vestris duxistis, ut vos mutuo diligamini et sic quedam copula ac unio animorum, que omni respectu, omni ratione in hac celebri solempnitate vestra potissima esse debuit, provocares in tuum*

Įdomu tai, kad prieš šią cituotą dalį Pranciškus kreipiasi į Vytautą Lukano poemos *Farsalija* eilėmis⁶⁹, kuriose apdainuojami romėnų pilietiniai karai. Taigi Ldk ir Lenkijos karaliaus nesutarimai tarsi gresia pavirsti į pilietinę nesantaiką.

Užsakymo hipotezę iš dalies gali paremti ir kiti du Pranciškaus laišakai, kuriuose yra užuominų apie prašomą užmokestį už atliktas paslaugas, apie jo galimus ryšius su lenkų didikais (jei remsimės minėtais Prochaskos komentarais). Antrame laiške, kuris hipotetiškai rašytas dvasininkui, tarsi prašoma užmokesčio, tarsi siūloma savo paslaugas ar ieškoma protekcijos, minimas karalius ir arkivyskupas, tikinama, kad ateityje dėl šių ryšių laiško autoriumi tikrai bus galima pasikliauti⁷⁰.

*hostem et adversarium singularem? Pande obsecro. Quisnam regum in hoc culmine dignitatis vestre potuit et nitore cogentis sanguinis et preclarissimo apparatu multorum procerum secum unanimiter concurrencium, honorabilior demonstrari, et tuo splendori sidus clarius emicans ac assistens et quod eo favente intendebas ad nutum prosequi poterat, eo obstante tua videris opinion[ne] frustrari. [...] An hec sacra regia maiestas tui fratris, regis Polonie, tibi clarior atque preciosior erat omnibus tuis gratis, quibus diceris per maxime habundare, et hoc future tuo regno nobilior? Cur tam effrenis voluptas velle regnare, ut bina regna deperderes atque fratrem? Numquid et tu, ut Polonie rex eras et iniungere poteris et tuis imperiis non minus quam regi proprio parebatur. Eu imposuisti divorcium et, ubi vos fratres in lucem natura produxerat, ut in vobis anima una foret atque cor unum pari voluntate concurrens, heu, proch pudor, clandestinis odiis videmini decertare. Quantum vero laudis atque honoris tue extiterit maiestati a fraternis affectibus secesisse et irritasse, primo acuisse adversus apicem tui culminis lingvas plurimas detrahencium, qui videntur maxima admiratione deduci, quod usque ad hanc etatem vixeritis tamquam fratres ac pari voluntate conformes, in qua si quid iurgii aut perfidie vel controversie, tum fervor sanguinis tum impetu iuventutis inter vos fuisset exortum, videretur merito tollerandum, quod in hoc declivo etatis vestre immo etate decrepita, ubi debet esse morum gravitas quiesque animorum ac matura consilia, palliatis coloribus, a iuris ac rectitudinis vero tramite deliretis. Muta ergo in te hoc crudele propositum velle fratrem armis impetere et a pristinis moribus deviare, qui est tibi spes unica ac culmen et robor firmissimum tui status [...]. Contemplant ergo, quantum sit excidii atque mero-
ris, si perfeceris, quod cepisti, quantum vero leticie atque gaudii, si desistes. Redeas in pristinos ac fraternos mutue benevolencie ac dileccionis amplexus, astringe te fratri tuo indissolubilibus nexibus caritatis nec te ab eo quoquomodo dissolvas (p. 883–884).*

⁶⁹ Marcus Annaeus Lucanus, *Bellum civile* (*Farsalia*), I, 1–12.

⁷⁰ *Quam ob causam supplico et hanela mente deprecor pietatis intuitu, ut dignemini cum serenissimo rege nostro illas tuas efficaces pro me interponere partes, quas te decet et taliter una cum domino meo archiepiscopo operari velle, ut mens mea opinione tenaci, quam in vobis diu concepi, nullatenus valeat perfrustrari, scientes, quod ex hoc iunctum me habebitis in futurum et erit merces tua in altissimis copiosa (p. 886).*

Trečiame laiške⁷¹ teigiama, kad ilgai gulėjęs adresanto surūdijęs stilius, o štai adresatas, kuris pristatomas kaip „uolus Pieridžių rėmėjas“, mecenatas, paskatinęs nuvalyti jį nuo rūdžių, vėl pasmailinti ir rašyti, suteikęs galimybę atsigausti rašančiojo sielai ir talentui, o ateityje numatoma ši susirašinėjimą pratęsti (p. 886–887).

Be to, peršasi klausimas, kodėl kilmingam italui galėjo asmeniškai rūpėti kažkur Europos pakraštyje esančios valstybės valdovo reikalai, nejaugi jis iš tiesų tikėjosi savo humanistiniu tekstu, tarkime, rašomu savo iniciatyva, paveikti griežtumu, ambicingumu ir tvirtu charakteriu garsėjusį prigimtinių valdovą?⁷² Koks buvo jo interesas, ko jis siekė – galbūt įsiteikti kokiam patronui, lenkų didikui, ar gauti darbą, tarnybą kurio nors jų dvare ar raštinėje, parašydamas tokį aktualų to meto politinėje kovoje ir įmantrų tekstą? Taigi, mūsų nuomone, labiausiai tikėtina, kad laiškas Vytautui buvo užsakytas.

LAIŠKO TEIKIAMOS ŽINIOS APIE AUTORIŲ: PRANCIŠKAUS AKVAVIVIEČIO PORTRETAS

Pranciškaus Akvaviviečio asmens nei mums, nei kitiems tyrėjams iki šiol nepavyko identifikuoti. *Aquaviva* – tai žinomos giminės iš

⁷¹ Pasak Prochaskos, tai atsakymas neidentifikuotam didikui, nors tokiu teiginiu galima ir suabejoti, atsižvelgiant į tokius adresanto žodžius: „Žinau ir man ne paslaptis, kad niekada tarp tavęs ir manęs nebuvo žinoma nieko, ką galėčiau pateikti kaip meilės ir draugystės pagrindą, bet tavo dorybė, kurią dėl spindinčios [tavo] šlovės galėjau pažinti, lėmė tai, kad į tave, dar visai neseniai nepažįstamą, kreipiuosi kaip į tikrą draugą. Juk draugystės ryšiui pakanka dorybės nuomonės ir šlovės, kuri yra stipriausia iš visų priežasčių, kad tarp toli vienas nuo kito esančių ir niekada vienas kito nepažinojusių užsimegztų draugystės ryšys“ (*Novi nec me latitat nil unquam inter te et me noticie processisse quod allegare possim dileccionis et amicitie fundamentum, sed tua virtus quam serena fama percepi potissima earum est, ut nuperrime tibi incognito, tamquam ad verum amicum scribam. Sufficit enim ad amicitie glutinum opinio famaue virtutis, que potissima est omnium rationum, ut inter absentes et nunquam cognitos amicitie vinculum oriatur*, p. 886).

⁷² Panašių klausimų Pranciškus tikėjosi sulaukti iš Vytauto, nes laiške prašo nesistebėti, kodėl jam rašo nežinomas svetimšalis, bandydamas atsakyti į galimus adresato klausimus: „koks tavo reikalas, kodėl manimi rūpiniesi, kodėl dėl manęs nuogaštai?“ (*Sed inquires: quid tibi est mecum rei, quid in me diligis, quid de me times?*, p. 880).

Neapolio vardas (Akvavivos senjorija – maža vietovė karalystėje). Šiokių tokių žinių apie jį esama pačiame laiško Vytautui tekste. Autorius, sekdamas Salutati laiško pavyzdžiu, tik pakeisdamas atitinkamas realijas⁷³, prisistato šitokia tvarka (p. 88o): esu krikščionis kaip ir tu (*religione tecum christianus sum*), italas (*sum gente Italicus*), iš Neapolio (*sum patria Neapolitanus*), kilmingasis (grafas) (*sum natura et affectione nobilis*). Taip pat save vadina užsieniečiu ir beveik nežinomu (*extraneus et vix bene notus*). Su šiais prisistatymo etapais autorius tarsi sieja ir laiško parašymo tikslą, paskatas: su krikščioniškuoju abiejų – adresato ir adresanto – tikėjimu susijusi meilė ir pagarba, kartu ir rūpestis savo artimu (*diligere proximum, quam nos ipsos*); itališka kilmė siejama su romėniškųjų protėvių žmogiškomis dorybėmis, humanišku (*sum denique gente Italicus, quorum pectoribus uti a patribus nostris Romanis originem duximus sola viget humanitas*) – tai irgi tam tikras rūpestis savo artimu; neapolietiška adresanto kilmė siejama su giliomis ir senomis Neapolio, kaip karalystės sostinės, tradicijomis, tokiomis kaip karūnos paveldėjimo, valdovų gerbimo⁷⁴. Pranciškus tarsi nenorom prisipažįsta esąs kilmingas, neva nenorįs nei girtis tuo, nei puikuotis, nei esąs vertas, kad apie jį kalbėtų ar kad būtų išaukštintas, o kilmingumas esą įpareigoja liūdėti dėl žymių valdovų nesėkmių ir džiaugtis jų sėkme⁷⁵. Toliau padaroma išvada, kad dėl šių priežasčių laiško autorius negalįs negerbti ir nemylėti Vytauto ar nepripažinti aukšto šio

⁷³ Salutati save laiške pristato pabrėždamas ir savo politinius įsitikinimus: „kilme ir padėti mi esu gvelfas“.

⁷⁴ Pasak Giedrės Mickūnaitės, „Lietuvos ir Neapolio sugretinimas yra akivaizdžiai Didžiosios Kunigaikštystės nenaudai“ (Giedrė Mickūnaitė, *op. cit.*, p. 156). Mūsų manymu, tą kultūrinį skirtumą italas pabrėžia gana subtiliai, nenorėdamas įžeisti aukšto rango adresato (to buvo reikalaujama ir epistolografijos nurodymuose), siekdamas paaiškinti, kodėl svetimšalis ryžosi parašyti laišką kitos kultūros atstovui, glaustai nurodydamas svarbius savo tėvynės istorijos momentus, tradicijas ir tuo oriai didžiudamasis.

⁷⁵ *Sum, licet non merear fari nec michi cedat ad decus me propriis laudibus sublimare, natura et affectione nobilis, cui est proprium de adversitate tristari et de felici et de secundo illustrium dominorum eventu magnopere gratulari* (p. 880).

valdovo statuso⁷⁶. Taigi tegul valdovas nesistebįs, kodėl svetimšalis ir beveik nežinomas asmuo taip juo rūpinąsis. Šis pasažas užbaigiamas kreipimosi į Vytautą paskatų išvardijimu (*enumeratio*): skatina kilmė, reikalauja tikėjimas, suformuoja tautybė, įpareigoja tėvynė, įtikina jausmai⁷⁷. Taigi Pranciškus tiesiog privaląs, kaip krikščionis, kaip žmogus, rūpintis adresato gerove. Žmonės sieja ryšiai (žmogiškumas, bendras krikščioniškas tikėjimas ir pan.) – tokia mintis nuolat šmėkščioja humanistų laiškuose, epistolografijos vadovėliuose pateikiamuose pavyzdžiuose, ji artima ir šiam italui. Taigi jau pačiame prisistatyme galima atsekti bent kelis autoriaus argumentus, dėl ko rašomas laiškas. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad šitas savęs pristatymas yra sukonstruotas sekant Salutati laišku. Įdomu tai, kad Pranciškus gerokai praplečia tėvynainio prisistatymą, ne tik pakeisdamas pagal save ir adresatą, bet ir akcentuodamas senus italų papročius ir jų humaniškumą, pagarbą tradicijoms ir valdovams, nes to, ko gero, reikėjo rašant tolimam svetimšaliui.

Iš trečiajame laiške išsakytų tam tikrų minčių hipotetiškai galime teigti (nuolat turėdami omenyje, jog tai retorinis tekstas), kad Pranciškus jau nebe jaunas, patyręs sukrėtimų ar gyvenimo išbandymų, galbūt net priverstas pasitraukti iš tėvynės, kurioje, ko gero, užsiėmė intelektualine, kūrybine veikla⁷⁸:

⁷⁶ *Ut ergo inter tot nexus tantaque vincula prorsus non possem te non diligere atque tui status columen non amare?* (p. 880).

⁷⁷ *Desinas igitur admirari, cur extraneus et vix bene notus de te tam solertem curam geram: inpellit natura, exigit religio, efficit natio, extorquet patria, persuadet affectio* (p. 880).

⁷⁸ Kaip žinoma, Viduramžiais, gerokai sumenkus švietimo sistemai, neretai išsilavinę žmonės, scholastai, mokytojai „skolindavo“ plunksną savo ponams, vyskupams, abatams, kartais pasaulietiniams kunigaikščiams (už juos rašė ar dirbo jų sekretoriais), apie tai plačiau žr. Carl Erdmann, *Studien zur Briefliteratur Deutschlands im elften Jahrhundert*, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1938, p. 5 ir kt. Vėlyvaisiais Viduramžiais didėjo viduriniojo miestiečių sluoksnio susirašinėjimo mastai: tai įvairiausio pobūdžio dalykinė ir asmeninė korespondencija. Taip pat plėtėsi literatūrinių laiškų rašytojų ir skaitytojų ratas. Palaipsniui vis daugėjo žmonių, net ir aukštos socialinės padėties, kurie patys imdavosi rašyti laiškus. Apie tai plačiau žr.: Malcolm Richardson, „The *Ars dictaminis*, the Formulary, and Medieval Epistolary Practice“, in: *Letter writing manuals and instruction from antiquity to the present: historical and bibliographic studies*, ed. by

Nes iš tiesų tokią turiu būsimos laimės ir laukiamo poilsio viltį, kad pasibaigus niekingiems gyvenimo užsiėmimams, kurie buvo mano studijų pagalbininkai, tu vienintelis lieki atgaivintojas ir globėjas. Ir nors pati lemtis kituose dalykuose su manimi iki šiol pražūtingai ir nepalankiai elgėsi, tačiau kadangi man, su baime vargstančiam, jau prie gyvenimo pabaigos artėjančiam, suteikė dar vieną dieną, pati [lemtis] tave, ištiesiantį savo nugalinčią dešinę, [atsiuntė], ir aš, kaip jos tokio dosnumo skolininkas, privalau padėkoti. Ilgai gulėjo šitas mano nelaimingas stilius, liovęsis [rašyti] dėl tūkstančio rūpesčių, ir aptingo mano talentėlis, kad ir ne kažin koks, apleistas anksčiau buvusių išgalių, ir visa ta mano iškalbos versmė, kuri laimingais metais mano pasididžiavimui iš pradžių tryško, nūnai yra beveik išdžiūvusi. O dabar, tau gelbstint, tau įvertinus mano menkumą ir tau suteikus mano tamsumui šlovės šviesą, pradeda džiūgauti protas ir siela, ilgai varginta daugybės nedorėlių įžeidimais, [pradeda] prisikelti džiaugsmui ir po truputį atsigauti. Šitą stilių, padengtą neveiklumo rūdimis, seniai dūlintį ir bežadį, mano naujos vilties, atsiradusios tavo dėka, užsidegimas pradėjo valyti ir dailinti.⁷⁹

Taigi tiek nedaug žinoma apie Pranciškaus kilmę ir statusą, bet žymiai daugiau galima pasakyti apie šio žmogaus aiškiai humanistinį išsilavinimą ir retorinius sugebėjimus. Net jei turėsime omenyje, kad dalis minčių, paties laiško Vytautui idėja nusirašyta nuo Salutati, jau tai rodo, kad autorius susipažinęs su to meto politiniu, kultūriniu diskursu – juk reikėjo šį tekstą išsirinkti iš daugybės Salutati rašytų laiškų ir pritaikyti savai situacijai, pareikšti tam tikrą nuomonę. Tekstuose galima išskirti ir adresanto požiūrį į laiškų žanrą, atitinkantį to meto

Carol Poster and Linda C. Mitchell, University of South Carolina, 2007, p. 62–63; Dovilė Keršienė, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, p. 36–37.

⁷⁹ *Hec etenim mihi future felicitatis et expectati ocii spes inest, quod extinctis vitaeque cassis qui studiorum meorum adiutores fuerant tu solus superstes sis restaurator et fautor. Et licet ipsa sors in ceteris mecum hactenus perniciose ac hostiliter egerit, tamen quia mihi anxie laboranti ad extremum iam quasi vergenti diem reservavit, ipsa te ad vitricem tuam porrigentem dextram tante sue largicionis debitor gratias debeo. Jacuit diu hic infelix calamus mille prostratus occupationibus hoc quaecunque est pigruit ingeniolum pristinis viribus destitutum et ea mea que letis annis ob decus meum principis scaturunt quasi sicca est nunc dicendi vena. Nunc autem, te sospite, te meam magnificante parvitate et te prebente obscuritati mee fame lumen, incipit mens letari animusque diu mille malorum insultu quassus ad leta resurgere et paululum respirari. Stilum hunc rubigine desuetudinis obsitum diuque iacentem atque tacitum mee nove ex te exorte spei alacritas comere incepit et polire (p. 887).*

humanistinius standartus, suformuluotus epistolografijos nurodymuose, ir tipines epistolines frazes, kurių gausu humanistinėje epistolikoje. Laiškas Pranciškaus suprantamas tarsi pokalbis ar įtikinamoji kalba, kaip priemonė suartinti nepažįstamus, nesančius vienas šalia kito žmones, tai būdas užmegzti kontaktus, tapti draugais, pareikšti savo nuomonę. Nors Pranciškus aiškiai stengėsi padaryti įspūdį adresatui, bet, kita vertus, kai kuriomis frazėmis tarsi dedasi visiškai nesistengiąs gaisi daug laiko rašyti laiškui, kuriame apstu išsimokslinimo ženklų: esą siunčiamas paprastas, asmeniškas, neįmantrus laiškas (*rudis incomptaque epistola; domestica scriptio*). Tai dažnai humanistų laiškuose pasitaikantis literatūrinis apsimestinio kuklumo (*falsa modestia*) topas. Tekstuose atsispindi ir antikinės bei humanistinės epistolografijos nurodymas, kad laiškas privalo būti trumpas, glaustas, nors faktiškai šio reikalavimo nesilaikoma, bent jau pirmajame laiške, kuris yra tikrai netrumpas: „nors buvau nutaręs plačiau papasakoti [apie] tavo dorybes, tiek tikybinės, tiek dorovinės, kurios tavyje, kaip matyti, ryškiausiais spinduliais tviska, nutariau visa tai, ką mintyse buvau sumanęs, dėlei glaustumo nutylėti, kad nebūčiau apšauktas nemalonių dėl daugiažodžiavimo, kad manimi nepasišlykštėtum“⁸⁰. Dažniausiai kreipiamasi antro asmens vienaskaita – „tu“, tik pradžioje ir dar vos keliose vietose yra atitinkamas majestotinis kreipinys „Jūsų didenybė“ ir pan., o tai labiau būdinga humanistinei epistolikai, ne viduramžinei.

LAIŠKŲ KOMPOZICIJOS, TURINIO IR REALIJŲ ANALIZĖ. VYTAUTO PORTRETAS

Kad Pranciškus išmanė laiškų rašymo taisykles, retorinio teksto komponavimo reikalavimus, rodo ir analizuojamų tekstų struktūra. Laiške Vytautui yra: kreipinys, įžanga (*exordium*), pasveikinimas

⁸⁰ P. 882: *quamquam decreveram de tuis virtutibus tam theologicis quam moralibus lacius pertractare, que in te videntur clarissimis radiis emicare, ne verborum prolixitate gravis efficiar, nauseam de me sumas, institui michi hec cuncta, que mente conceperam, brevitatis gracia silencio preterire.*

(*salutatio*), palankumo siekimas (*captatio benevolentiae*), dėstymas (*narratio*), apimantis reikalo argumentavimą (*argumentatio*) bei patarimą-raginimą-prašymą (*suasio-exhortatio-petitio*), ir laiško užbaiga – atsisveikinimas (*conclusio*). Tokia struktūra būdinga tiek Viduramžių, tiek humanistinių laiškų kanoniniam modeliui. Dalių eilės tvarka ir skaičius įvairavo, vis dėlto Viduramžiais didesnis dėmesys buvo skiriamas atitinkančiam hierarchinį koresponduojančių luomą, privalomam kreipiniui, pasveikinimui, įžangai ir adresato palankumo siekimui, prašymui bei jo argumentavimui, o Renesanso epistolikos teoretikai jau laisviau traktuoja privalomą struktūrą, būtiniausiomis dalimis laikydami *salutatio*, *valedictio* (arba *conclusio*), *inscriptio*, ir daugiau dėmesio skiria laiškų rūšių problematikai. Viduramžių laiškuose pabrėžiamas praktinis laiško tikslas, dėmesys santykiams tarp siuntėjo ir adresato, siekiama įvairiais būdais ir priemonėmis įtikinti adresatą, užimti dominuojančią poziciją jo atžvilgiu, o Renesanso epochos epistolikai būdingesnis paprastas, nuoširdus ar intelektualus pokalbis tarp draugų ar laiškas-išpažintis⁸¹. Tam tikras blaškymasis tarp šių tradicijų įžvelgiamas ir Pranciškaus Akvaviviečio stiliaus, dėstymo, kompozicijos netolygumuose.

Laiškas prasideda gana ilga ir painia, paties Pranciškaus kurta įžanga, kurioje aiškinama, kodėl jis ilgai nesiryžęs rašyti Vytautui (dažnas topas humanistinėje epistolikoje), kad šis laiškas – tai siekis paguosti adresatą dėl jį ištikusio „netikėto nemalonaus sukrėtimo“ (*acerba vobis subito superinducta turbacio*). Minima, kad patirtis ir prigimtis autorių yra pamokiusios, jog „bet koks didis sielvartas ar sielos rūpestis Dievo valia bent jau iš pradžių sustiprėja taip, kad kol jis dar yra naujas, visiškai nepakenčia jokių paguodos žodžių nei naudingų pamokymų, nes per anksti ir nelaiku užgriuvusi paguodos žodžių gausa ne tik nepalengvina, bet žeidžia ir dar labiau sujaudina“⁸².

⁸¹ Apie tai plačiau žr. Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje*, p. 67–95; 156–168.

⁸² P. 879: *non ignoravi, experientia id et natura docentibus, omnem dolorem ac animi occupationem maxime vehementem a deo saltim, a sui principio, exasperari, quod*

Nurodomos adresato savybės – begalinis prielankumas ir žmogiškumas (*tuae mansuetudinis et humanitatis immensitas*), kurios dar labiau paskatinusios imtis plunksnos, ir viltis, kad autorius būsiąs išklausytas. Pastebėtina tai, kad šios ypatybės, ko gero, labiau tinkamos apibūdinti ne Viduramžių, bet Renesanso valdovą ir yra akivaizdžiai sugalvotos paties autoriaus ar padiktuotos viešo teksto retorikos nurodymų ir siekio įtikti adresatui, o ne plaukiančios iš tiesioginio jo būdo pažinimo. Nevienkartinė nuoroda įžangoje į paguodą tarsi rodytų, kad jau yra praėjęs tam tikras laikas po Lucko įvykių, kad Vytauto karūnavimo peripetijos plačiai žinomos, ir atrodo, tarsi Pranciškus žinotų liūdną šio reikalo baigtį. Gana netipiška, kad adresato pasveikinimas nukeltas pakankamai toli, bet tai, ko gero, lėmė Pranciškaus pasirinkimas pradėti laišką savo kurta įžanga, įdedant *Salutati* teksto pradžią po jos.

Laiškas, prasidėjęs ketinimu paguosti, toliau perima giriamojo, pamokomojo, patariamojo, įtikinamojo laiško savybes. Laikomasi taisyklės, kad pirma privalu pagirti adresatą, o jau po to išdėstyti prašymą, reikalavimą, pamokymą ar jo veiksmų peikimą ir pan. Tam pasitarnauja ilgas, per visą tekstą besitęsiantis adresato palankumo siekimas (*captatio benevolentiae*) – labai svarbi laiško dalis, šiuo atveju sumišusi su kita, labiausiai išplėtotą pirmojo Pranciškaus laiško dalimi, kurią sudaro argumentavimas su pamokymais. Pastarojoje dalyje bandoma Vytautą pagirti ir kartu įtikinti, kad atsisakytų klaidingo, adresanto nuomone, sumanymo karūnuotis. Būtent išplėtotas argumentavimas labiau būdingas renesansinei epistolikai, kiek primena antikines teismo ar parodomąsias kalbas, o Viduramžiais ši laiško dalis buvo daugiau mažiau nunykusi, nes dažniau buvo pasitelkiamas įsakmus diskursas, siekiant užimti dominuojančią poziciją adresato atžvilgiu⁸³.

ipse, dum recens est, consolatoria verba ac salubria documenta nullimode paciatur cum-que prematura ac intempestiva consolacionis serie non tam non mitigari, quam ulcerari et vehemencius provocari.

⁸³ Apie tai daugiau žr. Les Perelman, „The medieval art of letter writing: rhetoric as institutional expression“, in: *Textual dynamics of the professions: Historical and contemporary studies of writing in professional communities*, eds. Charles Bazerman and James Paradis, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1991,

Pradžioje italas rodo kanoninę, privalomą pagarbą adresato padėčiai, bet antroje dalyje nusižeminusio pavaldinio tonas palaipsniui pereina į mokytojo toną, vietomis net piktinamasi, mokoma, barama, nurodant neatsakingą Vytauto poelgį ir galimas sunkias jo pasekmes, visa tai jungiant su minėtu Jogailos gerumo, pusbrolius siejusio stipraus ryšio aprašymu. Atrodytų, visiškai nepriimtina taip grūmoti pirštu rašant Viduramžių valdovui, bet, ko gero, visai įmanoma kreipiantis į Salutati laikų valstybės vadovą. Dauguma argumentų ir juos iliustruojančių pavyzdžių autoriaus perimta iš Salutati, bet esama ir savų, taikomų konkrečiam laiško adresatui. Argumentus, dėl ko rašomas laiškas, jau minėjome, o argumentai, kodėl Vytautas privalo atsisakyti karūnos, yra tokie: sprendimas padarytas iš įkarščio, neapgalvotai; jis kelia pavojų adresato gyvybei ir garbei, gali pražudyti abi valstybes – LDK ir Lenkiją, taip pat mylimą pusbrolių Jogailą; pagaliau tai prieštarauja pastarojo norams; Vytautas esąs jau senas ir tokie rūpesčiai tikrai jam neį sveikatą; jis turįs viską, ko reikia, tai kam trokšti daugiau; savo darbais ir taip įrodęs esąs vertas karaliaus vardo, tai kam tas tuščios šlovės siekis; likimas, kurio valdyti neįmanoma (*noli fatum occupare tuum*), yra permainingas – kuo aukščiau kilsi, tuo žemiau krisi. Pastaroji mintis skamba visame laiške ir lemia daugelio argumentų ir pavyzdžių pasirinkimą, kurie, beje, sudėlioti chronologiškai – nuo seniausios istorijos link vėlesnių laikų. Visuose trijuose tekstuose apstu žymių Antikos, Viduramžių, ankstyvojo Renesanso autorių ir herojų minčių ar pasakojimų apie juos. Čia pasakojamos liūdnos garsių karvedžių istorijos, pasitelktos kaip beprasmių šlovės vaikymosi iliustracija. Minimi pavyzdžiai iš persų, lidų, graikų ir romėnų valdovų gyvenimo, turintys didžiajam kunigaikščiui parodyti, kaip likimas gali žiauriai pasielgti su aukštumų siekiančiu žmogumi: Krezas, Kyras, Atis, Aleksandras Didysis, Kserksas, Darėjas, Miltiadas, Kamilas, Manlijus, Scipionai, Gajus Marijus, Pompėjus ir Mitridatas, Cezaris, Trojos karo dalyviai – Achilas

p. 103–106; Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje*, p. 69–71.

ir Hektoras. Jų patirti išgyvenimai, skausmas, netektys tapo humanistų laiškų, retorinių tekstų, poetinės kūrybos topais. Taip pat cituojami ar minimi Antikos ar vėlyvųjų Viduramžių poetai, rašytojai, retorikai, filosofai: Ovidijus, Terencijus, Kvintilianas, Ciceronas, Valerijus Maksimas, Vergilijus, Lukanas, Platonas, Demokritas, Petrarca, Boecijus, šv. Jeronimas. Pridursime, jog Salutati savo laiške pateikia dar daugiau pavyzdžių ir lygina su savo adresato gyvenimu ar būdu.

Nuo tos vietos, kur prasideda Salutati adresato gyvenamo meto realijos, Pranciškus kuria savo tekstą, šiek tiek naudodamasis pavyzdžiu ir paimdamas vos kelias frazes, mintis ar sąvokas iš svetimo teksto, bet pastebėtina, kad tie perimti segmentai – esminiai, jais grindžiamas visas laiškas. Laiško pradžioje pateikta Ovidijaus *Herojų laiškuose* esanti frazė – *Res est solliciti plena timoris amor* (*Her.*, I, 12: „Meilė kupina neramios baimės“) tarsi paaiškina pagrindinę viso teksto mintį ar pretekstą kreiptis į svetimos šalies valdovą. Vėliau ji pakartojama, perfrazuota arba patrupinta – *Amo et timeo* („Myliu ir [todėl] bijau [dėl tavęs]“) arba *Impellit amor et cogit metus, quorum talis et tanta vis est* („Skatina meilė ir verčia baimė, kurių galia yra didžiulė“). Ne sykį kartojamas šiame ir kituose Pranciškaus laiškuose humanistų pamėgtas posakis iš Terencijaus kūrinio – „Esu žmogus, ir visa, kas žmonėms nutinka, jaudina mane“ (*Homo sum, humani nichil a me alienum puto*). Taip pat Cicerono (*De leg.*, I, 7, 22–23) mintis apie žmonių tarpusavio ryšį: „Visa, kas juntama, ne dėl savęs, bet dėl žmogaus yra sukurta, tik vienintelis žmogus yra Dievo sukurtas dėl žmogaus. Mat šitoje mirtingųjų bendrijoje gamta yra sukūrusi tam tikrą tarpusavio prieraišumo ryšį ir tam tikrą saitą, todėl ne tik būtų nuodėmė vienas kitam kenkti, bet būtų dar nežmoniškiau, kol gali, nepadėti [kitam žmogui].“⁸⁴ Neapsieinama ir be plačiai žinomo posakio apie tiesą ir Platoną, kai teisinamasi, kodėl buvo išdrįsta rašyti adresatui ir vertinti

⁸⁴ P. 880: *Cuncta sensibilia [sic] non propter se, sed propter hominem creata sint, solus homo propter hominem factus est a deo, quod in hac universitate mortalium natura statuerit quandam affectus mutui compaginem quoddamque ligamen, ut non solum sit nephas homini hominem ledere, sed inhumanissimum censeatur, cum valeat, non prodesse.*

jo poelgius ar veiklą: „Nes Platonas yra draugas, bet didesnė draugė man yra tiesa“ (*Nam amicus est Platho, sed magis est mihi amica veritas*, p. 883). Kalbant apie ryžtingą, pernelyg įžūlų, adresanto nuomone, nepamatuotą ir nešantį nelaimės adresato karingumą ar netinkamą sumanymą, pateikiamas toks, ir Salutati užduotas Karariečiui, retorinis klausimas: „Ar nemanai, jei kasdien kariausi, kad niekada nerasi savo laimės?“ (*Putasne, si cottidie pugnam conferes, non aliquando fortunam invenire tuam?*). Atsisakyti savo sumanymų prašoma tokiu perfrazuotu tėvynainio sakiniu: „[...] nuolankiai prašau ir meldžiu, kiek gali, atsisakyk dėl savęs, atsisakyk tėvynės labui, atsisakyk viešai naudai ir daugelio gerovei, ir gyvybę bei savo garbę, pažabojęs savo siekio įžulumą, iki kolei Dievas leis, saugok.“⁸⁵ Labai dažnai skamba (jau minėtas) ir toks perspėjimas: „Nebandyk valdyti savo likimo“ (*Noli fatum occupare tuum*), „Nemėgink įveikti likimo ir nesigalynėk su juo, nes jis yra permainingas“ (*Noli temptare ac experiri fortunam, quia in ambiguo est*) ir daug kitų panašaus pobūdžio minčių.

Apskritai nepastovaus ir įnoringo likimo, lemties, Fortūnos tema, kaip minėta, yra persmelkusi visą šį ir kiek mažiau kitus du Pranciškaus laiškus. Čia pasitelkiama ir Boecijaus filosofija (*De consolazione philosophiae*, II, 2)⁸⁶, ir Petrarcos apmąstymai (*Epistolae familiares*,

⁸⁵ P. 884: *supplico et exoro quatenus parcas tibi, parcas patrie, parcas publice utilitati salutique multorum, et vitam ac decus tuum, frenata tue virtutis audacia, donec deus dederit, serva.*

⁸⁶ P. 882: *Išklausyk Severiną, įstabiai kalbantį: „Tokia yra mūsų [Fortūnos] galia: žaidžiamė šitą nesibaigiantį žaidimą, sukame ratą kintančiame pasaulyje, džiaugiamės, kad keičiasi nuo aukštybių žemyn, nuo apačios aukštyn“ (Audi Severinum mirabiliter inquietem: hec nostra vis est, hunc continuum ludum ludimus, rotam volubili orbe versamus, summa infimis, infima summis mutare gaudemus). Plg. Anicijus Manlijus Severinas Boecijus, „Filosofijos paguoda“, iš lotynų kalbos vertė Lizeta Lozuraitytė, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 71: „Mano [Fortūnos] jėga pasireiškia tokiu nuolatiniu žaidimu: suku aplink permainų ratą, džiaugiuosi, apačioms pasiekus viršų, viršui nupuolus į apačią. Iškil, jei nori, bet su sąlyga, kad nelaikytum neteisybe nusileisti, kai reikalaus mano žaidimo taisyklės“ (Haec nostra vis est, hunc continuum ludum ludimus: rotam volubili orbe versamus, infima summis, summa infimis mutare gaudemus. Ascende, si placet, sed ea lege, ne, uti [cum] ludicri mei ratio poscet, descendere iniuriam putes, p. 70).*

X, I, 3)⁸⁷, ir anksčiau nurodyti Antikos istoriniai asmenys. Minimos kelios likimo, laimės, lemties sąvokos – *fortuna*, *sors*, *casus*; su jomis susijusi ir šlovė, gandas apie adresatą – tradicinis valdovų garbinimo topas: *serena fama, fama virtutis*. Analizuojamuose laiškuose esama ir daugiau tam tikrų sąvokų, kurios dažnos ir kituose humanistiniuose tekstuose, dažnai nenusakomos vienu žodžiu, tai: *virtus* – dorybė, kilnumas, garbingumas, šaunumas, šlovė, moralės normos; *humanitas* – žmogiškumas, išsilavinimas; *pietas et clementia* – pamaldumas, gailestingumas, atlaidumas; *opinio* – vertinimas, gandas; *bonitas, caritas* – gailestingumas, gerumas; *diligere* ir *dilectio* – kito žmogaus branginimas („mylėk savo artimą“) ir kt. Visos šios sąvokos siejamos ir su adresato pagyrimu, jo kuriamu įvaizdžiu. Taigi Pranciškaus pasirinkta pozicija Fortūnos atžvilgiu atitinka tą požiūrį, kad jos valdyti neįmanoma, jai reikia paklusti, nes ji įnoringa ir nepastovi, ją numaldyti gali tik visokeriopos žmogaus *virtutes*⁸⁸. O Vytautas kol kas esąs likimo malonėje, bet savo neapgalvotais poelgiais rizikuojęs jį suerzinti.

Argumentacijos dalyje derinami pagoniškosios Antikos ir krikščionybės postulatai, esama ir labiau Viduramžiams būdingo mąstymo ar emocinės raiškos reliktų. Gana daug ir retoriškai kalbama apie senatvę, žmogaus žemiškojo gyvenimo trapumą, nuolat primenamas „žilam“ valdovui jo (ir pusbrolio) senyvas amžius (*amžiaus nuokalnė, senatvės našta, nuovargis ir poilsio būtinybė*), tarsi įkalbinėjant išeiti iš užtartą poilsį, pabrėžiama, kokios savybės derėtų tokio amžiaus sulaukusiam žmogui – būdo ir nuostatų rimtumas, sielos ramybė, brandūs

⁸⁷ P. 882: *Ar žinai to dieviško poeto Petrarkos posakį: „Dažnai viena diena su-naikina [tai], kas buvo kruopščiai daryta daugelį metų?“ (An nosti illius divini poete Petrарce dictum: Sepe unus dies conficit, que multis elaborata sunt seculis?).*

⁸⁸ Apie Fortūnos rūšis, jos humanistinį supratimą, taip pat straipsnyje minimas ir kitas sąvokas plačiau žr. O. Кудрявцев, „Античные представления о Фортуне в ренессансном мировоззрении“, in: *Античное наследие в культуре Возрождения*, Москва: Наука, 1984, p. 50–57; Gintautas Mažeikis, *Renesanso simbolinis mąstymas*, Šiaulių universiteto leidykla, 1998, p. 57–64; Idem, „Svetimą įprasminanti likimo figūra ir renesansinio individualizmo paieškos“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 75–89; Klaus Heitmann, *Fortuna und Virtus. Eine Studie zu Petrarca's Lebensweisheit*, Köln, Graz: Böhlau-Verlag, 1958, *passim*.

sprendimai; svarstoma apie žmogaus laikinumą ir neišvengiamą mirtį, ne kartą kviečiamasi Dievo pagalbos, minint jo visagalybę⁸⁹. Vienas iš ryškesnių pavyzdžių:

O mirtingas senas žmogau, kadangi tu, kaip [ir] kiti mirtingieji, skubi link paskutinės dienos, ir ji, dėl sparčiai artėjančios senatvės, pasitelkiant Jeronimo posakį, jau lipa tau ant kulnų, kokia tau nauda iš to, kad šį mūsų amžiaus trumpumą dar labiau trumpini per stipriais dviprasmiškos veiklos susijaudinimais? Kiek pajėgdamas apsvarstyti ilgaamžių senių žilą senatvę ir iš šitos pasaulyje egzistuojančių dalykų visumos nuodugnai ištyrinėk visus tuos dalykus, kurie per ilgą laiką žmonių sielas traukia juos patirti ir mūsų akis jaudinančiu reginiu drumsčia arba mus malonių patyrimu masina; suprasi, kad mūsų gyvenimas tėra kažkoks bemat išsisklaidysiantis rūkas ir blausus dūmas. Visas mūsų gyvenimas, kaip Matematikas Kvintiliano veikale sako, yra vos viena diena, kurią ar prigimtis, ar žmogaus lemtis padarė trumpą, tačiau, deja, tu kaltas, kad tulžingu ambicijų medumi susiviliojęs ir noriai puldamas į pasaulio nelaimės padarei jį visai trumpučių!⁹⁰

⁸⁹ Apie senatvės sampratą Viduramžiais žr. Hans-Werner Goetz, „Alt sein und alt werden in der Vorstellungswelt des frühen und hohen Mittelalters“, in: *Alterskulturen des Mittelalters und der frühen Neuzeit: Internationaler Kongress*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008, p. 17–58. Dar žr. Rūta Čapaitė, „Vytauto laiškai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 4)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 85–90.

⁹⁰ P. 884: *O moriture senex, cum tu sicuti ceteri mortales ad extremum properas diem, et eum ob adventantem senectutem, ut Jeronimi verbo utar, iam in calce premas, quid te iuvat hanc ipsam evi nostri brevitatem rapacibus perplexarum occupationum motibus facere breviorē? Recense quantum vis vivacium senum annositates et ex hac universitate rerum mundo genitarum tecum diligenter excute: quidquid per longa temporum spacia mentes humanas ad se sensum trahit et oculos nostros sollicito lacessit aspectu, vel nos usu blando demulceat, invenies nostram vitam, sed quandam cito defecurum vaporem et putrem fumum. Tota vita nostra, ut Mathamathicus [sic] apud Quintilianum declamat, vix unus est dies, quem et si natura vel sors humana brevem fecerit, tamen heu ambicionum fellito melle distractus mundanisque casibus libenter obivius, tibi ipsi, sponte, culpabilis brevillum fecisti! Idomu tai, kad laiško pabaigoje Vytautas vaizduojamas tarsi įveikiantis mirtį: „Daug kartų, kiek tai susiję su šlove, įrodei esąs mirties ir bet kokio pavojaus niekintojas, gebantis išmintingiausiai spręsti ir pasiruošęs viskam, kas susiję su **mirtimi**, arba jei kokia nelaimė grėstų, esi pasiruošęs stoti į mūšį“ (*Perhabunde, quantum ad gloriam attinet, docuisti te mortis omnisque periculi contemptorem fore, consilio optimum et manu promptum ad omnia, que **mortis** sunt, aut si quis casus immineat, expeditum*, p. 884; paryškinta mano – D. K.). Šie sakiniai perimti iš *Salutati*, tik vietoje *Martis* (Marso, t.y. karo dievo) Pranciškus vartoja *mortis*.*

Visa tai siejama su, galima sakyti, pamokslu Vytautui, siekiant parodyti jo bejėgiškumą prieš likimą ir Dievo nulemtą kelio pabaigą. Retoriškai demonstruojamas adresanto nesulaikomas ašarų antplūdis, rašant laišką ir mąstant apie Vytauto nuveiktus gerus darbus krikščionybės labui „šiam apverktiname amžiuje“. Bet vis dėlto tekste ryškesnė Renesanso humanistų įtaka, jų idėjos, mintys, topai. Toks laiškas-hibridas gana būdingas ankstyvajam humanizmui.

Bet grįžkime prie svarbios adresato palankumo siekimo dalies, kuri išsiplečia į Lietuvos valdovo panegiriką, palydimą gana gausiais faktais ir pakankamai tikslia informacija: apie Vytauto santykius su Jogaila, tam tikrus įvykius jo aplinkoje (pvz., minimas kažkoks sukilimas ir jo numalšinimas bei žiaurus kaltųjų nubaudimas), apie Ldk elgesį su pasiuntiniais ir įvairiais prašytojais, apie jo dosnumą, apie paskalų, susijusių su karūnavimo problemomis, nešiotojus ir kt. Arba kažkas turėjo visa tai italui pranešti, arba jis pats buvo iš gana artimos Vytautui aplinkos. Taip pat Akvavivietis žino, kad Vytautas seniai kovojo su vokiečiais, žino apie pergalingą Žalgirio mūšį: „Niekaip kitaip negalėjai atskleisti ir aiškiau parodyti, koks didelis yra tavo šaunumas, nei tame pergalingame kare, jau seniai pradėtaime su vokiečiais; esu apstulbintas, koks šlovingas pasirodei.“⁹¹ Žino apie Vytauto žygius į Rytus, apie kovas su totoriais ir krikščionybės platinimą: „Tu ginklų naštą ir žygių sunkumus, kaip dera narsiam vadui, su cezariška dvasia neišsenkančiomis savo jėgomis ištvėrei, kad praėjus trejiems metams visas šitas barbariškas tautas už Lietuvos ribų maždaug ties totorių sienomis savo valdžion grąžintum ir prie mūsų tikrojo katalikų tikėjimo, kiek leido jėgos, prijungtum. Ir negailėjai tam nei pastangų, nei išlaidų.“⁹²

⁹¹ *Haud aliter ostendere poteras, quante foret magnitudinis tua virtus, nec clarius edocere, nisi in illo triumphali bello iam olim inito cum Pruthenis; quam gloriosus evaseris, obstupesco* (p. 881).

⁹² *Tu pondus armorum et difficultates itinerum, uti decet principem fortem, tu Cesareo animo insuperatis tuis viribus tollerasti, ut iam exacto triennio omnes illas barbaras naciones ultra Littuanie fines circa metas Thartaricas sub tua ditione redigeres et ad nostram orthodoxam fidem catholicam pro viribus copulares. Nec pepercisti laboribus nec impensis* (p. 881).

Ko gero, minėtos adresanto žinios buvo nesunkiai jam pasiekiamos, nes garsas apie Vytautą, „iškiliausią ir nuožmiausią“ valdovą, buvo gana plačiai pasklidęs po tuometinę Europą. Vytauto asmens ir veiklos vertinimų, kurių skalė gana plati, esama ir tuolaikiuose, ir vėlesniuose įvairaus pobūdžio šaltiniuose. Jis buvo žinomas dėl Žalgirio pergalės ir dėl jo veiklos rusiškose žemėse, laikant Lietuvą (ir Lenkiją) krikščionybės atrama ar skydu, kilus turkų agresijos pavojui ir husitų judėjimui⁹³. Kaip žinoma, Žalgirio mūšio aprašymai pateko į daugybę šaltinių, jų būta net ir tolimesnių kraštų kronikose, pvz., Prancūzijos, Burgundijos⁹⁴. Vytautas pelnė krikščioniško valdovo šlovę, pats puoselėjo krikščioniškojo valdovo reputaciją, taip save pristatydavo ir laiškuose, siunčiamuose Europon⁹⁵. Buvo žavimasi jo diplomatiniais sugebėjimais. Mickūnaitės teigimu, Vytauto įvaizdis sujungęs gėrį ir blogį, tačiau nė vienas jų nesireiškęs grynu pavidalu: jis buvo vadinamas ir veidmainiu saracėnu, krikščionimi apsimetėliu, net netikėliu totoriumi (jo pagoniškasis įvaizdis), ir krikščionybės puoselėtoju bei sergėtoju, krikščioniškuoju valdovu, Bažnyčios gynėju, Lietuvos apaštalu ir netgi mesiju⁹⁶. Jos manymu, šiuos du priešingus polius jungusi naujakrikšto samprata. Be to, tyrėja pastebi, kad „teigiamos didžiojo kunigaikščio charakteristikos yra įvairesnės ir labiau išplėtotos, o neigiamose dažniausiai apsiribota tradicinių pagonybės klišių išvardijimu. Trumpai tariant, Vytauto politinė ir karinė veikla, jį lydėjusi propaganda bei tai, kad jis buvo naujakrikštas, tapo derlinga medžiaga įvairių kraštų įvaizdžio kū-

⁹³ Apie tai plačiau žr. Stephen C. Rowell, „Lietuva – krikščionybės pylimas?: vienos XV amžiaus ideologijos pasisavinimas“, p. 17–31. Lenkijos-Lietuvos ir Vokiečių ordino konfliktas tapo viena iš Visuotinio Bažnyčios susirinkimo Konstancoje (1414–1418) nagrinėtų temų; į diskusiją buvo įtraukti žymūs mąstytojai, žr. Giedrė Mickūnaitė, *op. cit.*, p. 73 ir kt.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 72–73.

⁹⁵ Pvz., žr. CEV, Nr. 427, p. 199–201; taip pat žr. Vytauto laišką Kastilijos infantui Ferdinandui (1412.V.1, Kaunas), paskelbtą: Stephen C. Rowell, „Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1432 m. tekstuose“, p. 171–172.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 29; 60–62; 68–80.

rėjams“, o „sykį įtvirtinus krikščioniškąjį įvaizdį, pastarasis įveikė „saračenišką“ Lietuvos valdovo reputaciją“⁹⁷.

Pranciškaus kuriamas Vytauto paveikslas ir įvaizdis taip pat gana prieštaringi, o kartu gana tipiški. Sakytume, pavaizduota spalvinga asmenybė: žiaurus ir gailestingas, geras; protingas, išvalgus ir per daug siekias, išsišokantis; ambicingas, beatodairiškas ir daug gerų darbų nuveikęs; dosnus ir griežtai baudžias valdovas. Pasitelkiamos ir Aleksandro vardo asociacijos, lyginant Vytautą su garsiuoju karvedžiu Aleksandru Makedoniečiu (tai irgi dažnas topas). Labiau išaukštinami būtent kariniai valdovo nuopelnai (apie tai buvo tiesiog privalu kalbėti giriant valdovą-karį), taip pat pabrėžiami nuopelnai krikščionybei: jo galimas vaidmuo organizuojant naują kryžiaus žygį į Jeruzalę ir atremiant turkų puolimus – tai tipiška nuomonė apie Vytautą kaip apie *Miles Christianus* (naujakrikštas iš karto eina į kryžiaus žygius)⁹⁸.

Vytautas – *dux magnus* – palydimas gausiais retoriniais epitetais, kurie iš tiesų pritinka valdovui: šlovingas (*serena fama*), nenugalimas (*invictissimus*), narsus (*tanta fortitudo, invicta, insuperabilis virtus*), dangiškas (*celitus*), giriama jo dvasios didybė (*animi magnitudo, magnanimitas, tam magni cordis, tam elevati animi*), tiesiog aleksandriška/cezariška/ereliška drąsa (*Alexandrinus, Cesareus, aquileius animus*), išvalgumas (*tanti consilii*), kilnumas (*excellencia mirifica tui fastus*), galia (*potentia*), gailestingumas, pamaldumas (*pietas, caritas, dilectio*), gerumas (*bonitas*), dosnumas (*munificentia, largitas*), atlaidumas (*clementia*), be to, teisingumas ir griežtumas. Pranciškus vardi ją tai, ko reikia karaliui: visa tai Vytautas jau turįs ir tikrai dėl savo nepralenkiamos narsos esą seniai vertas žaliuojančio laurų vainiko: palanki jam buvusi sėkmė ir lemtis, atnešusi turtus, titulus, garbę, pagarbą, galią ir įtaką, šlovę ir dorybes – tai kam dar jam siekti karūnos? Vis dėlto adresantas pabrėžia žmogaus galių ribotumą. Valdovas,

⁹⁷ *Ibid.*, p. 61 ir 88.

⁹⁸ *Ibid.*

Pranciškaus nuomone, taip pat esąs tik mirtingas žmogus: nors Vytautas ir esąs didis savo žygiais ir pelnyta savo pastangomis gerove, bet jam, adresanto nuomone, tikrai tekę kentėti ir šalti bemieigėmis naktimis, ne kartą patirti Fortūnos įnoringumą ir nepastovumą. Kartu įspėjama apie šlovės ir sėkmės laikinumą bei trapumą, nuolat primenamas būtinas norų ir siekių saikingumas. Italas ne kartą retoriškai klausia: nejaugi turima šlovė nepatenkinusi Vytauto šlovės siekio? Jo žygiai pranokstą saiką ir bet kokią žmogišką suvokimą, jis nemąstąs apie siekio karūnuotis pasekmes⁹⁹.

Kokio valdovo sampratą mums pateikia Pranciškus – Viduramžių ar jau kitos epochos – Renesanso? Nėra paprasta atsakyti į šį klausimą, bet galima būtų teigti, jog Pranciškaus Vytautas turi ir Viduramžių prigimtinio valdovo-kario, kryžiaus žygio dalyvio riteriškumo, karvingumo, galios dosniai apdovanoti ir čia pat žiauriai nubausti, pasiukavimo ir šlovės siekio; ir antikinio karvedžio (kaip Aleksandro Makedoniečio) herojiškumo, plačių užmojų, ištvermės; ir renesansinio europietiškos valstybės valdytojo/valdovo plataus žvilgsnio, apsukraus sumanumo, politinio aktyvumo, mecenavimo, drąsiai besigalynėjančio su likimo įnoriais¹⁰⁰. Šį Vytauto paveikslą įvairialypumą, ko gero, lemia

⁹⁹ Apie Vytauto karūnacijos peripetijas, kontekstą, vertinimą labai taikliai yra pastebėjęs Rimvydas Petrauskas: „Vytauto karūnacijos istorija rutuliojosi baigiantis Viduramžiams, kai Europoje jau ryškėjo tam tikra politinių struktūrų stabilizacija, vyko užsienio politikos ir diplomatijos taisyklių norminimas. Kita vertus, vis dar viduramžiškos komunikacijos sąlygos paliko daug erdvės gandams, paskaloms, intrigoms ir manipuliacijoms. Tai, kad istoriniai veikėjai šiomis sąlygomis sugebėdavo priimti adekvačius sprendimus, liudija ne tik jų pačių ir aplinkos (patarėjai, kanceliarijos) brandą, bet ir egzistuojančių politinės komunikacijos taisyklių perpratimą. Vytauto karūnacijos idėja ir yra bandymas sukurti naują situaciją esamos politinės struktūros ir galiojančių taisyklių rėmuose. Todėl galima manyti, kad istorinėje literatūroje ir savimoneje nepagrįstai yra įsitvirtinęs Vytauto beatodairiškos karūnos siekio (tai suprantant tiek teigiamai, tiek neigiamai prasme) motyvas“, žr. Idem, „Vytauto vainikas. Neįvykusios karūnacijos ir „dingusios karūnos“ reikšmės“, p. 110. Kitame puslapyje (113) sakoma, kad „nepaisant viešai reiškiamo pasiryžimo siekti karūnos bet kokia kaina, tikrovėje Vytautas veikiausiai apie tą kainą mąstė“.

¹⁰⁰ Vytauto gyvenamuoju laiku krikščioniškam valdovui buvo priskiriamos tokios privalomos savybės ir veikla: garbinga kilmė, teisėtas sosto paveld-

ir Salutati tekste išsakyta (ir perimta) valdovo ar karo vado vizija, ir paties Pranciškaus nuomonė, ir Vytauto veiklą lydėję įvairūs gandai, be abejonės, ir abiejų adresatų kultūriniai bei epochų skirtumai. Svarbiausia, kad Vytauto nuveiktų darbų ir esamų poelgių supriešinimas leidžia autoriui sukurti ryškų kontrastą, įtaigiai atskleidžiantį nederamą adresato siekį ir galimas jo liūdnas pasekmes. Vis dėlto Pranciškaus įsivaizduojamas adresatas-valdovas turėtų priklausyti kitai civilizacijai ir kultūrai, būti išugdytas remiantis kitais pagrindais.

Taigi kita laiško dalis skirta Vytautui įtikinti, jo klaidingo sumanymo mastui išryškinti. Adresato buvusio gyvenimo, esamų pasiekimų gyrimą netrukus keičia jo dabartinių ar visai nesenų, nepriderančių jo padėčiai ir amžiui, veiksmų, t. y. karūnos siekimo, atsimetimo nuo Jogailos peikimas, nurodant, kad „yra protinga pakeisti ketinimus ir parodyti tikrą nuovokumą“, įžvalgumą, stengtis numatyti savo sprendimų pasekmes ir būsimus įvykius. Čia tonas pakyla, perauga į gana gausiai vartojamą liepiamąją nuosaką (*įsidėmėk; apmąstyk; be gailėsčio išmesk; nemėgink įveikti ir nesigalinėk su likimu; prisimink savo statusą; grįžk; susisaistyk; nepasitrauk; neišpuik, per daug nesididžiuok; patikėk,*

dėjimas, kariniai laimėjimai, valdomo krašto klestėjimas, nuskriaustųjų globa, teisingumo garantavimas, parama bažnyčiai ir nuoširdus krikščioniškas pamaldumas, apie tai plačiau žr. Brygida Kurbis, „Sacrum i profanum. Dwie wizje władzy w polskim średniowieczu“, *Studia źródłoznawcze*, t. 22, 1977, p. 19–40; Giedrė Mickūnaitė, „Išrankioji atmintis arba prisiminimai apie Vytautą, *iškiliausią bei žiauriausią valdovą, kurį Lietuva yra turėjusi*“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, p. 109. Palyginimui pasakysime, kad bizantiško-slaviško stiliaus panegirikoje „Didžiojo kunigaikščio Vytauto pagyrimas“, parašytoje Smolensko vyskupo Gerasimo raštininko Timotiejaus, kai Ldk rengėsi karūnuotis, akcentuojamos ir superlatyviškai demonstruojamos Viduramžių prigimtinio valdovo galios – apdovanoti ir bausti, įsakyti, jėga ir narsumas, taip pat išmintis. Apie tai plačiau ir tekstus žr. Albinas Jovaišas, „Apie Vytauto pagyrimą“, in: *Vytautas Didysis ir Lietuva*, p. 94–100. Vieną iš itin neigiamų Vytauto – kaip tirono – vertinimų pateikia Piccolomini, teigdamas, jog Ldk valdymas buvęs nepalaujamas kraujo liejimas, kad kelią į valdžią jis skynęsis klasta ir žudynėmis, kad jo įsakai buvę jo keistų užgaidų tenkinimas ir kad jis būtų mieliau atsisakęs krikščionių tikėjimo negu savo pavaldinių, žr. *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, (pirmas leid. 1861–1874, Leipzig), t. 4, Frankfurt, 1965, p. 237.

paaaiškink, atsisakyk šio siaubingo sumanymo – ypač dažnai vartojamas žodis *atsisakyk*), epitetai ir kreipiniai parenkami gana rizikingi ir nebe tokie panegiriški (*mirtingas senas žmogau; patrauktas nuodingo garbės troškimo saldumo ir noriai žemiškų voratinklių apraizgytas; garbingos tavo senatvės našta ir nuvargusio ilgaamžiškumo neveiklumas* ir kt.), bet, ko gero, nenorint užsitraukti adresato rūstybės ir laikantis retorikos taisyklių, kartas nuo karto įvedami į tekstą ir nuolankumą, nušižeminimą demonstruojantys žodžiai, frazės, kreipiniai (*maldauju, būk atlaidus; atleisk man; rūpindamasis ir nuogaustaudamas dėl tavo gerovės; prašau tavęs, nuolankiai prašau ir meldžiu* ir pan.).

Literatūrinės, retorinės raškos priemonės, kurių itin gausu, taip pat pasitelkiamos adresatui pagirti arba pamokyti, įtikinti. Be minėtų epithetų Pranciškus vartoja nemažai retorinių klausimų, tiesiog ištiesų tiradų, kai kur pereinančių į emociškus sušukimus su jaustukais, ištiktukais; netrūksta ir įvairaus pobūdžio (emocinio, luominio, pagarbos) kreipinių į valdovą (*illustrissime ac invictissime princeps et mi domine singularis; tu, invictissime princeps; illustrissime princeps; princeps nobilissimus; o princeps; o moriture senex; maiestas vestra*), o kai kur tarsi tikimasi greito adresato atsakymo (*maldauju – paaaiškink; pasakyk man*) arba tuoj pat pateikiami atsakymai jam – visa tai suteikia laiškui pokalbio, diskusijos, retorinės kalbos gyvumo¹⁰¹. Esama daug

¹⁰¹ „Bet paklausi: koks tavo reikalas, kodėl manimi rūpiniesi, kodėl dėl manęs nuogaustauji? Į šituos tris klausimus paeiliui ir atsakysiu“ (*Sed inquires: quid tibi est mecum rei, quid in me diligis, quid de me times? Hiis tribus quescionibus absolutis dictis finem imponam*, p. 880). „Ak, kodėl toks šlovės troškimas ir [savo] vardo garsinimo aistra tave taip atitraukė nuo tavęs paties?“ (*Heu, cur tantus amor glorie ac propaganda nominis cupido te sic abstulit tibi ipsi?*, p. 884). „Bet kas galėtų tinkamai apsaityti tavo aleksandriškos dvasios dosnumą, geranoriškumą ir didingumą! Ne aš, nebent tas Marono, mūsų Vergilijaus, skambus trimitas nuostabiais pagyrimais pagarsintų, nebent Cicerono trykštanti puikiausios iškalbos versmė, nebent apdainuotų didingos visų kūrėjų eilės, kurios nuveiktus darbus [galėtų] parodyti tinkamais žodžiais ir paskleisti tavo nuopelnus atitinkantį šlovės pagarsinimą?“ (*Sed de munificencia atque largitate et splendore tui Alexandrini animi quis poterit digne fari! Non mihi, si illa Maronis nostri Virgillii clangens tuba miris laudibus personaret, non si Ciceronis summe eloquencie fons scaturiens, si cunctorum oratorum sacra poemata pangerent, qui rem satisfacere dignis votis*

sinoniminių epitetų porų: *rudis et incompta epistola; videbis et audies; aeterna atque germana veritas; experientia et natura; omnem dolorem ac animi occupationem; consolatoria verba ac salubria documenta; praematura ac intempestiva consolationis serie; tuae mansuetudinis et humanitatis immensitas; fovit et concitavit; de felici et de secundo eventu; natura et affectione nobilis* ir kt. Naudojami pakartojimai, palyginimai¹⁰², hiperbolės. Pats laiško stilius nėra tolygus, vietomis pasirodo Viduramžių epistolikai būdingas ritmas (*cursus*), ilgi periodai, kuriuose sakiniai kartkartėmis jungiami būdinga Viduramžiams maniera – jungtuku *ir*. Vis dėlto laiško kalba tikrai ne viduramžinė, ne kanceliarinė, bet labiau būdinga humanistiniam stiliui.

Laiškas užbaigiamas gražiu valdovo palyginimu su laivo vadu, kuriam duodamas patarimas ir palinkėjimas, dalį teksto pasiskolinant iš Salutati:

Nebandyk valdyti savo likimo, nestatyk savęs į pavojus, bet tarsi ramus laivo vadas valdyk vairą, ir kiti sunkiai bei daug dirbantys tegul tau paklūsta, ir laivą, kur vairą bepasuktum, tegul nuplukdo. Pasvarstyk, koks svarbus bus tavo asmuo. Taigi, pagaliau baigdamas, tavęs, nuo kurio priklauso karo baigtis ir sėkmė, [tavęs,] kuris, jei mirtum, įpėdinio, kaip matai, nepalieki, nuolankiai prašau ir meldžiu, kiek gali, pagailėk savęs, pagailėk tėvynės, pagailėk viešos naudos ir daugelio gerovės, ir gyvybę bei savo garbę, pažabojęs savo siekio įžūlumą, iki kolei Dievas leis, saugok.¹⁰³

et tuis meritis condigna laudum preconia reserare?, p. 881). „O kunigaikšti, kodėl tu įpainiojai save į tokius atsitiktinių įvykių sukurius? Kodėl siekei aukščiausių titulų, eidamas per tokias pražūtingas savo veiksmų prarajas, nors likimas pri-taria tavo sumanymams?“ (*O princeps, quid te tantis fortuitorum casuum turbinibus miscuisti? Cur excelsiora titulorum fastigia per tot obrupta agendarum rerum precipicia, licet fortuna tuis plauidit ascensibus, optavisti?*, p. 884).

¹⁰² Vienas gražesnių palyginimų, pasiskolinintas iš Salutati: „Tai buvo pirmasis Ačio žodis, o šis mano laiškas, kurį tau rašau, irgi bus pirmas; taip kaip anas, prabilęs į tėvą pranašinga ištarme, taip ir aš tau paprasto, namie rašyto laiško, pradžioje siunčiu sveikinimą“ (*Fuit illud Athis primum verbum et hec mea, quam ad te scripserim, prima erit epistola, ut sicut ille patri sue locucionis auspicio, sic ego tibi domestic scripcionis exordio salutem pariam*, p. 880). Dar, pvz., pateikiamas laukinio, galingo liūto, patekusio į spąstus, palyginimas su mažu kirstuku, turinčiu smailius dantis ir galinčiu išsivaduoti iš spąstų.

¹⁰³ *Noli fatum occupare tuum, noli periculis te exponere, sed tamquam magister navis quietus clavum rege ac ceteri laborantes multo cum sudore tibi pareant et proram,*

Kaip ir pridera, *valedictio* dalyje neapsieinama be privalomų epistolinių formulių, kuriomis išsakoma panegirika adresato atžvilgiu ir adresantas įvardijamas kaip atsidavęs tarnas, linkima sveikatos, laimingų ilgų metų ir išganymo po mirties.

Kiti du laiškai – nedidelės apimties (palyginti su pirmuoju), ke-
lianarės struktūros epistoliniai tekstai. Jų kompozicija – paprastesnė,
bet laikomasi pagrindinių laiškų kūrimo ir komponavimo principų:
kreipinys, pasveikinimas, įžanga, dėstymas su argumentavimo ele-
mentais, prašymo pateikimas, palinkėjimas ir atsisveikinimas. An-
trasis laiškas, kaip minėta, akivaizdžiai skirtas dvasininkui: tai rodo
ir kreipiniai („Gerbiamas tėve ir mano pone, siunčiu nuolankią ir
pamaldžią pagarbą“ – *Reverende pater et domine mi, humili ac votiva
recommendacione premissa*), ir pavyzdžiai – dauguma jų iš Šv. Rašto,
o viena citata – jau pirmajame laiške minėta Terencijaus mintis apie
humaniškumą. Akcentuojamos tokios sąvokos kaip: *caritas, dileccio,
bonitas, pietas, humanitas* ir pan. Didžiąją laiško dalį užima, sakytume,
scholastiniai gana painūs išvedžiojimai apie būtinumą gerbti Dievo
priesakus ir mylėti savo artimą, tik pabaigoje labai trumpai ir neaiškiai
pasakoma laiško esmė – prašoma priminti apie kažkokias atliktas
paslaugas, minimas karalius ir arkivyskupas. Taigi prisitaikoma prie
adresato – gana konservatyvios institucijos atstovo mintijimo būdo.

Trečiojo laiško pamatas – svarstymai ir argumentai apie draugystę.
Čia taip pat neapsieita be atitinkamų sąvokų, posakių, topų, dažnai
naudotų humanistų veikaluose, ypač kai kalbama apie svarbią to meto
temą – draugystę: *dilectio, amicitia, virtus, fama, rumor et opinacio
virtutis, caritas, animus, anima, cor*. Viena iš laiško pradinių frazių
labai tipiška humanistų rašytiems vadinamiesiems *draugystės laiškam*s:

*quo clavum flectes, appellant. Cogitta maximi fore momenti caput tuum; te itaque, ut
aliquando concludam, in quo tocius belli columen et fortuna reclinat, qui, si pereas, suc-
cessorem, ut aspicias, non relinquis, supplico et exoro quatenus parcas tibi, parcas patrie,
parcas publice utilitati salutique multorum, et vitam ac decus tuum, frenata tue virtutis
audacia, donec deus dederit, serva* (p. 884).

„Į tave, nepažįstamą, kaip į tikrą draugą kreipiuosi.“ Ir toliau visas tekstas persunktas minčių apie draugystės pamatą, galimybes, draugų įsipareigojimus, prievoles ir pan. Kaip minėjome, esama šiek tiek žinių apie autorių ir laiško adresatą. Cituojamos Cicerono mintys iš jo veikalų *De amicitia* ir *De legibus*: esmė – draugystės saitai ir *paděk savo artimui*. Apskritai šis laiškas labai kurtuazinis, kupinas reveransų adresato asmeniui, jo veiklai ir apie jį sklindančiai šlovei.

Taigi trijuose Pranciškaus laiškuose, tikrai kurtuose to paties autoriaus, matome tris skirtingus adresatus: valdovas-karys, dvasininkas ir didikas-mecenatas. Trys skirtingi tipažai, trys skirtingi laišakai, kiekvienas pritaikytas adresatui, atvejui, temai, jie kurti pasitelkiant įgytas žinias, talentą, siekiant parodyti savo išmonę, sugebėjimus, adresatus nustebinti, įsiteikti, paveikti, pamokyti, pradžiuginti. Šie tekstai pasižymi ankstyvojo humanizmo epistolikai įprastais turinio ir stilistikos ypatumais.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Dėl pernelyg menko esamų šaltinių skaičiaus, gana miglotų žinių apie autorių, tekstų saugojimo vietą, parašymo datą, apie kitų dviejų laiškų adresatus būtų netikslu imtis gilesnių ir aiškesnių apibendrinimų ar tikėtis tikslesnio iškeltų hipotezių patvirtinimo. Vis dėlto galime susumuoti surinktus argumentus už ir prieš, pateikti apytikslį laiškų autoriaus portretą, tikėdamiesi, kad tolesni tyrimai, atsiradę nauji faktai suteiks galimybę aiškiau patvirtinti arba paneigti mūsų iškeltas hipotezes.

Taigi laišką Vytautui greičiausiai parašė gavęs humanistinį išsilavinimą kilmingas italas, užsiėmęs intelektualine, kūrybine veikla. Dėl kažkokių gyvenimo aplinkybių galbūt netekęs darbo ar priverstas palikti savo šalį ir apsistoti bei ieškoti uždarbio, galbūt Lenkijoje, bet gana aukšto rango didikų aplinkoje. Laiškų turinys rodo, kad buvo neblogai susipažinęs (tiesiogiai arba netiesiogiai) su Vytauto aplinka, jo veikla, politiniais įvykiais, santykiais su Jogaila. Savo tekstu siekė perkalbėti LDK valdovą atsisakyti ne vienus metus puoselėto siekio karūnuotis. Laiško intencija, turinys, pobūdis nurodo ir į tai, kad jis

greičiausiai buvo užsakytas aršiausių Ldk politinių oponentų – lenkų didikų, bet labai tikėtina, kad adresato taip ir nepasiekė. Pagaliau tokį laišką įmantrumą, kuriuo demonstruojamas autoriaus išsilavinimas ir gebėjimas kurti retorinius tekstus, būtų įvertinęs tik neblogai išsilavinęs ir jau susipažinęs su naujos epochos – Renesanso – idėjomis ir kultūra asmuo, koks, atrodo, yra bent jau vienas iš kito Pranciškaus laiško adresatų – didikas-mecenatas.

Laiško Vytautui pagrindas – Salutati laiškas. Pranciškaus buvo gerai įsiskaityta į garsiojo italo tekstą, paimtas maksimumas idėjų, pavyzdžių, stiliaus, frazių, kurios galėjo tikti jo laiškui ir atitinkamam adresatui bei situacijai. Laiškas Vytautui įdomus ne tik savo turiniu, struktūra, stiliumi, literatūrine raiška, iliustruojančiais Viduramžių ir Renesanso epistolikos bei retorikos rūšių asimiliaciją, bet ir parodo, kaip kuriant epistolinį tekstą pasitelkiama kito autoriaus idėja, laiško struktūra, kaip imituojama, išmaniai perkuriama; kaip plito garsių humanistų laiškai, kaip kūrybiškai ir idėjiškai jie buvo panaudojami „auklėjant“ ne tik savos, bet ir svetimos šalies, kultūros valdovą; kokių mastų vyko idėjų ir kartu epistolografijos kanonų sklaida. Pranciškaus laiškai liudija to meto epistolinio žanro aktualumą ir jo reikšmingą vietą politinėje ir, be abejonės, kultūrinėje komunikacijoje.

Platus intrigų tinklas buvo išsiraizgęs Vytauto karūnavimo bylos laikotarpiu, čia veikė daug suinteresuotų pusių ir asmenų. Vytautas laiškais administravo didžiulę valstybę, mezgė ryšius, kovojo, skleidė propagandą, o kartais ir pats tapdavo propagandos, politinių intrigų auka. Aišku, kad Pranciškaus Akvaviviečio laiškas Vytauto ketinimų karūnuotis tikrai nepakeitė, tačiau suteikė mums galimybę bent akies krašteliu žvilgtelėti į to meto politinį, kultūrinį gyvenimą, į galimą skirtingų kultūrų sąveikos momentą. Taigi šie pirmieji kontaktai (hipotetiniai ar realūs) su kitokio pobūdžio epistolika ir retorika, kurių, ko gero, būta ir daugiau, pranašavo į LDK po truputėlį ateinančią naują epochą.

Įteikta: 2012-10-08

Priimta: 2012-11-28

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- BANIULYTĖ AUŠRA, „Italai XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdieniame gyvenime“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, Nr. 5 (14), 2005, p. 75–96.
- BANIULYTĖ AUŠRA, „Itališki lietuvių istoriografijos žymenys“, *Darbai ir dienos*, Nr. 49, 2008, p. 25–44.
- BEBLAVÝ JONAS, *Lietuvių čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais*, Kaunas, 1930.
- BEEBEE THOMAS O., *Epistolary Fiction in Europe 1500–1850*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- BLACK ROBERT, „The Political Thought of the Florentine Chancellors“, *The Historical Journal*, t. 29, Nr. 4, Dec., 1986, p. 991–1003.
- BŁASZCZYK GREGORZ, *Burza koronacyjna. Dramatyczny fragment stosunków polsko-litewskich w XV wieku*, Poznań: Instytut Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1998.
- BOECIJUS ANICIJUS MANLIJUS SEVERINAS, „Filosofijos paguoda“, iš lotynų kalbos vertė Lizeta Lozuraitytė, Vilnius: Alma littera, 2000.
- „Brief, Briefliteratur, Briefsammlungen“, in: *Lexikon des Mittelalters*, München, Zürich: Artemis Verlag, t. 2, 1983, p. 648–682.
- BRZOSTOWSKI TADEUSZ, „Listy ciemnych mężów, przyczyna powstania, literaccy poprzednicy i autorzy“, in: *Listy ciemnych mężów*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył Tadeusz Brzostowski, wyd. 2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977, p. 5–32.
- BURDACH KARL, *Schlesisch-böhmische Briefmuster aus der Wende des vierzehnten Jahrhunderts (Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung)*, unter Mitwirkung Gustav Bebermeyers, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, t. 5, 1926.
- CICĖNIENĖ RIMA, „LDK ankstyvoji knygos visuomenė: genezė ir raida (iki XVI a. vidurio)“, in: *Knygotyra*, Nr. 55, 2010, p. 7–26.
- CICĖNIENĖ RIMA, „Rankraštinė knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pradžioje – XVI a. viduryje: sklaidos ir funkcionavimo sąlygos“, in: *Knygotyra*, Nr. 53, 2009, p. 7–37.
- Codex epistolaris saeculi decimi quinti (XV)*, wyd. August Sokołowski, Joseph Szujski, (*Monumenta mediaevi historica. Res gestas Poloniae illustrantia*, t. 2), Kraków: Nakładem Akademii umiejętności krakowskiej: w drukarni „Czasu“, 1876.

Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430, Collectus opera Antoni Prohaska, (*Monumenta medii aevi historica. Res gestas Poloniae illustrantia*, t. 6), Cracoviae: Sumptibus Academiae literarum Crac., 1882: Nr. 1394, p. 879–885; Nr. 1395, p. 885–886; Nr. 1396, p. 886–887.

COPPINI D., „Salutati, Coluccio“, in: *Lexikon des Mittelalters*, München und Zürich: Artemis Verlag, t. 7, 1995, p. 1319–1320.

COSTA C. D. N., *Greek Fictional Letters*, Oxford: Oxford University Press, 2002.

CZYŻAK MARTA, „Studia uniwersyteckie kanoników gnieźnieńskich w połowie XV wieku w świetle metryki kapitulnej“, in: *Księga-Nauka-Wiara w średniowiecznej Europie*, pod redakcją Tomasza Ratajczaka, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2004, p. 103–113.

ČAPAITĖ RŪTA, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius: Versus aureus, 2007.

ČAPAITĖ RŪTA, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją“, in: *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, Alytus, (Alytaus kraštotyros muziejus, Džukų kultūros draugė), 2001, p. 10–27.

ČAPAITĖ RŪTA, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha: Straipsnių rinkinys 2000–2010*, Trakų istorijos muziejus, Salos pilis, 2010, p. 48–73.

ČAPAITĖ RŪTA, „Vytauto laišakai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 47–95.

DUBONIS ARTŪRAS, „Raštininkas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 574–587.

ERDMANN CARL, *Studien zur Briefliteratur Deutschlands im elften Jahrhundert*, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1938.

„Formularz ciechanowski“, in: Klimecka Grażyna, *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: Formularz ciechanowski*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, p. 53–110.

Humanizm i reformacja w Polsce: Wybór źródeł dla ćwiczeń uniwersyteckich, wydali Ign. Chrzanowski i Stanisław Kot, Lwów-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1927.

JANULAITIS AUGUSTINAS, *Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV–XV amž.*, Kaunas: Akc. „Spindulio“ bendrovė, 1928.

GOETZ HANS-WERNER, „Alt sein und alt werden in der Vorstellungswelt des frühen und hohen Mittelalters“, in: *Alterskulturen des Mittelalters und der frühen Neuzeit: Internationaler Kongress*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008, p. 17–58.

GUDAVIČIUS EDVARDAS, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, t. 1, 1999.

GUREVIČIUS ARONAS, *Viduramžių kultūros kategorijos*, iš rusų kalbos vertė Vanda Nekrašienė, Vilnius: Mintis, 1989.

HEITMANN KLAUS, *Fortuna und Virtus. Eine Studie zu Petrarca's Lebensweisheit*, Köln, Graz: Böhlau-Verlag, 1958.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/96903/Carrara-Family>

IVINSKIS ZENONAS, „Lietuvos ir Apaštalų Sosto santykiai amžių bėgyje (iki XVIII amžiaus galo)“, Atspaudas iš „Suvažiavimo Darbų“, t. 4, Roma, 1961, p. 121–150.

JOVAIŠAS ALBINAS, „Apie Vytauto pagyrimą“, in: *Vytautas Didysis ir Lietuva*, Vilnius: Žara, 1997, p. 94–100.

JUČAS MEČISLOVAS, „Neįvykęs Vytauto vainikavimas“, in: *Vytautas Didysis ir Lietuva*, Vilnius: Žara, 1997, p. 54–65.

JUČAS MEČISLOVAS, „Vytautas ir čekų husitai“, in: *Vytautas Didysis ir Lietuva*, Vilnius: Žara, 1997, p. 43–53.

JUČAS MEČISLOVAS, „Vytauto santykiai su Apaštalų Sostu“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 29, Vilnius, 2006, p. 9–30.

KERŠIENĖ DOVILĖ, „Cicerono laišakai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 24, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 63–98.

KERŠIENĖ DOVILĖ, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, [disertacija], Vilnius, 2010.

KERŠIENĖ DOVILĖ, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 17–57.

KIAUPIENĖ JÜRATĖ, Petrauskas Rimvydas, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. 4, Vilnius: Baltos lankos, 2009.

KLIMAS PETRAS, *Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–1414 ir 1421 metais)*, Kaunas, 1931.

KLIMECKA GRAŻYNA, „Księgi formularzowe w polskiej praktyce kancelaryjnej i dydaktyce“, in: *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: Formularz ciechanowski*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, p. 9–51.

KOCZERSKA MARIA, „Zbigniew Oleśnicki“, *Polski słownik biograficzny*, t. 23, 1978, p. 776–784.

KOLANKOWSKI LUDWIK, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1377–1499, Warszawa: Skład główny: Kasa im. Mianowskiego, 1930.

KOSMAN MARCELI, „Kancelaria wielkiego księcia Witolda“, *Studia źródłoznawcze*, t. 14, Warszawa-Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1969, p. 91–117.

KOWALSKA-URBANKOWA ZOFIA, „Biblioteka Stanisława Ciołka biskupa Poznańskiego (zm. 1437)“, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, Nr. 37, 1987, p. 73–83.

KRISTELLER PAUL O., *Studies in Renaissance Thought and Letters*, (ser. *Edizioni di Storia e letteratura*), t. 54, Rome, 1956.

KRZYŻANIAKOWA JADWIGA, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej Polski w XV wieku*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, d. 1: 1972.

Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w., pod redakcją Bronisława Geremka, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo Naukowe Semper, 1997.

KURBIS BRYGIDA, „Sacrum i profanum. Dwie wizje władzy w polskim średniowieczu“, *Studia źródłoznawcze*, t. 22, 1977, p. 19–40.

KURTYKA JANUSZ, *Tęczyńscy. Studium z dziejów Polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków: Secesja, 1997.

LEMPICKI STANISŁAW, „Renesans i humanizm w Polsce“, in: *Kultura staropolska*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1932, p. 205–238.

Liber cancellariae Stanislai Ciołek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung, (*Archiv für österreichische Geschichte*), ed. Jacob Caro, Wien, 1874, t. 52, d. 2.

ŁOWMIAŃSKI HENRYK, *Polityka Jagiellonów*, do druku przygotował K. Pietkiewicz, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999.

MAČIUKAS ŽYDRŪNAS, „Teisinis Vytauto karūnacijos ginčas“, in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 271–283.

MARKOWSKI MIECZYŚLAW, „Krakowskie piśmiennictwo retoryczne w świetle piętnastowiecznych źródeł“, in: *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1987, Nr. 37, p. 5–71.

MAŽEIKIS GINTAUTAS, *Renesanso simbolinis mąstymas*, Šiaulių universiteto leidykla, 1998.

MAŽEIKIS GINTAUTAS, „Svetimą įprasminanti likimo figūra ir renesansinio individualizmo paieškos“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 75–89.

MICHAŁOWSKA TERESA, „Średniowiecze“, in: *Słownik literatury staropolskiej: Średniowiecze, Renesans, Barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998 (2 pataisytas ir papildytas leidimas), p. 939–969.

MICHAŁOWSKA TERESA, *Średniowiecze*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000.

MICKŪNAITĖ GIEDRĖ, „Išrankioji atmintis arba prisiminimai apie Vytautą, *iškiliausią bei žiauriausią valdovą, kurį Lietuva yra turėjusi*“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 109–125.

MICKŪNAITĖ GIEDRĖ, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.

MORAWSKI KAZIMIERZ, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i odrodzenie*, t. 1, Kraków: Z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem J. Filipowskiego, 1900.

„Napoli“ ir „Regno di Napoli“, in: *Grande dizionario enciclopedico utet*, fondato da Pietro Fedele, t. 13, Torino: Unione tipografica – Editrice Torinese, 1970, p. 111–115 ir p. 116–120.

NARBUTAS SIGITAS, „Lietuvių kilmės iš romėnų legenda kultūrinės integracijos šviesoje“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 286–315.

NARBUTAS SIGITAS, „*Valdovė ir jos tarnaitės*: Lietuvos lotyniškoji raštija dominavimo laikotarpiu“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 26, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 19–54.

NIKODEM JAROSŁAW, *Zbigniew Oleśnicki w historiografii polskiej*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 2001.

OCHMAŃSKI JERZY, „Najdawniejsze księgozbiory na Litwie od końca XIV do połowy XVI wieku“, in: *Europa orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od Średniowiecza po współczesność*, red. Zbigniew Karpus, Tomasz Kempa, Dorota Michaluk, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1996, p. 73–83.

OŻÓG KRZYSZTOF, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2004.

OŻÓG KRZYSZTOF, „Współpraca prawników włoskich z Pawłem Włodkowicem w procesie polsko-krzyżackim w Rzymie w latach 1420–1421”, *Nasza przeszłość*, t. 76, 1991, p. 83–106.

PACEVIČIUS ARVYDAS, „Skaitymas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 655–673.

PACEVIČIUS ARVYDAS, „Skriptorius ir raštinių kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 25–49.

PERELMAN LES, „The medieval art of letter writing: rhetoric as institutional expression“, in: *Textual dynamics of the professions: Historical and contemporary studies of writing in professional communities*, eds. Charles Bazerman and James Paradis, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1991, p. 97–119.

PETRAUSKAS RIMVYDAS, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje)“, *Lietuvos istorijos metraštis, 2005 metai*, Nr. 1, 2006, p. 5–38.

PETRAUSKAS RIMVYDAS, „Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai“, in: *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, sud. R. Trimonienė, R. Jurgaitis, Šiauliai, 2007, p. 206–222.

PETRAUSKAS RIMVYDAS, „Vėlyvųjų Viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, Nr. 23, p. 69–84.

PETRAUSKAS RIMVYDAS, „Vytauto dvaras: struktūra ir kasdienybė“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha: Straipsnių rinkinys 2000–2010*, Trakų istorijos muziejus, Salos pilis, 2010, p. 25–30.

PETRAUSKAS RIMVYDAS, „Vytauto vainikas. Neįvykusios karūnacijos ir „dingusios karūnos“ reikšmės“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha: Straipsnių rinkinys 2000–2010*, Trakų istorijos muziejus, Salos pilis, 2010, p. 110–115.

POTKOWSKI EDWARD, *Książka rękopiśmienna w literaturze średniowiecznej*, Warszawa, 1984.

PROCHASKA ANTONI, *Ostatnie lata Witolda: studyum z dziejów intrygi dyplomatycznej*, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1882.

PROCHASKA ANTONI, *Dzieje Witolda W. Księcia Litwy*, Wilno: Nakład i druk Ks. A. Rutkowskiego, 1914.

PTAŚNIK JAN, „Włoski Kraków za Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły“, *Rocznik Krakowski*, t. 13, Kraków, 1911, p. 49–110.

„Repubblica Napoletana“, in: *Enciclopedia Italiana: di scienze, lettere ed arti*, t. 24, Roma: Istituto della enciclopedia Italiana, 1934, p. 226–265.

RICHARDSON MALCOLM, „The *Ars dictaminis*, the Formulary, and Medieval Epistolary Practice“, in: *Letter writing manuals and instruction from antiquity to the present: historical and bibliographic studies*, ed. by Carol Poster and Linda C. Mitchell, University of South Carolina, 2007, p. 52–66.

ROSENMEYER PATRICIA A., *Ancient Epistolary Fictions. The Letter in Greek Literature*, Cambridge University Press, 2001.

ROWELL STEPHEN C., „Du Europos pakraščiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 ir 1434 m. tekstuose“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai*, Vilnius, 2004, p. 149–188.

ROWELL STEPHEN C., „Lietuva – krikščionybės pylimas?: vienos XV amžiaus ideologijos pasisavinimas“, in: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, sud. Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 17–32.

„Salutati, Coluccio“, in: *Grande dizionario enciclopedico utet*, fondato da Pietro Fedele, t. 16, Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1971, p. 571–572.

SALUTATI COLUCCIO, „Magnifico domino Francisco de Carraria patavino domino“ (1390), in: *Epistolarium di Coluccio Salutati, (Fonti per la storia d'Italia, 15–18 bis)*, ed. Francesco Novati, Roma 1891–1911, kn. 7, Nr. 3. Prieiga per internetą: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost14/Salutati/sal_epo7.html#01.

SAMSONOWICZ HENRYK, TAZBIR JANUSZ, ŁEPKOWSKI TADEUSZ, NAŁĘCZ TOMASZ, *Polska. Losy państwa i narodu*, Warszawa, 1992.

SCHULER PETER-JOHANNES, „Formelbuch und *Ars dictandi*. Kaum genutzte Quellen zur politischen und sozialen Geschichte“, in: *Civitatum communitas. Studien zum europäischen Städtewesen*, Festschrift Heinz Stoob zum 65. Geburtstag, hrsg. von Helmut Jäger, Franz Petri, Heinz Quirin, d. 1, Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1984, p. 374–389.

Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft, (pirmas leid. 1861–1874, Leipzig), Frankfurt, 1965, t. 4.

SZERKA JERZY, *Szafrancowie herbu Stryk. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2001.

ŠLEŽAS PAULIUS, „Vytauto konfliktas su Lenkija dėl karūnacijos“, in: *Vytautas Didysis. 1350–1430*, parašė Adolfas Šapoka [et al.], red. Paulius Šležas, Kaunas: „Sakalo“ bendrovės leidinys, 1930, p. 205–234.

„Texte“, in: Burdach Karl, *Schlesisch-böhmische Briefmuster aus der Wende des vierzehnten Jahrhunderts (Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung)*, unter Mitwirkung Gustav Bebermeyers, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, t. 5, 1926, p. 1–116.

„Vytauto laiškai“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, t. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 205–221.

VOIGT GEORG, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, t. 16, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1856.

WITT RONALD G., „Introduction“, in: *From The Earthly Republic: Italian Humanists on Government and Society*, ed. Benjamin Kohls, Ronald Witt, Philadelphia, 1978, p. 81–92.

WITT RONALD G., „Salutati, Lino Coluccio di Piero“, in: *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, t. 14, Roma: Istituto della enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani, 1936, p. 568.

WITT RONALD G., „Salutati, Collucio“, in: *Medieval Italy. An Encyclopedia*, ed. Christopher Kleinhenz [et al.], t. 2, New York, London: Routledge, 2004, p. 1007–1008.

WITT RONALD G., *Coluccio Salutati and His Public Letters*, Librairie Droz, 1976.

ULEWICZ TADEUSZ, *Z kultury duchowej polskiego średniowiecza*, Kraków: Collegium Columbinum, 2003.

WOODWARD WILLIAM HARRISON, *Vittorino da Feltre and other Humanist Educators*, Canada: University of Toronto Press (Renaissance Society of America reprint texts, 5, pirmas leidimas: Cambridge: Cambridge University Press, 1897).

ZARĘBSKI IGNACY, „Okres wczesnego humanizmu“, in: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, Kraków, 1964, p. 160–173.

БЕРНАДСКАЯ ЕЛЕНА, „Гуманизм и политическая практика итальянских государств (конец XIV–XV в.)“, in: *Культура Возрождения и общество*, Москва: Наука, 1986, p. 20–29.

БРАГИНА ЛИДИЯ, „Гуманистическая мысль Италии XV века“, in: *Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век)*, Москва: Издательство Московского университета, 1985, p. 5–38.

ЧЕРНЯК И., „К вопросу о датировке письма Филиппа Каллимаха к Джованни Пико дела Мирандола“, in: *Возрождение: общественно-политическая мысль, философия, наука*, Иваново: Министерство высшего и среднего образования РСФСР, 1988, р. 51–58.

КУДРЯВЦЕВ О., „Античные представления о Фортуне в ренессансном мировоззрении“, in: *Античное наследие в культуре Возрождения*, Москва: Наука, 1984, р. 50–57.

МИЛЛЕР ТАТЬЯНА, „Античные теории эпистолярного стиля“, in: *Античная эпистолография: Очерки*, Москва: Наука, 1967, р. 17–18

РЕВЯКИНА НИНА, „Антические источники итальянской гуманистической педагогики XV в.“, in: *Античное наследие в культуре Возрождения*, Москва: Наука, 1984, р. 66–79.

РЕВЯКИНА НИНА, „Из практики гуманистического воспитания (Гуарино из Вероны и Леонелло д'Эсте)“, in: *Возрождение: общественно-политическая мысль, философия, наука*, Иваново: Министерство высшего и среднего образования РСФСР, 1988, р. 40–51.

ФРЕЙБЕРГ Л., „Фиктивное письмо в поздней греческой прозе“, in: *Античная эпистолография: Очерки*, Москва: Наука, 1967, р. 162–191.

ПОПОВА Т., „Фиктивное письмо как литературный жанр“, in: *Античная поэтика: Риторическая теория и литературная практика*, Москва: Наука, 1991, р. 181–215.

Dovilė Keršienė

THEATRUM POLITICUM:
THREE LETTERS OF FRANCISCUS DE COMITIBUS
AQUAE VIVAE

Summary

The article deals with the three letters written on the behalf of an Italian Franciscus de Comitibus Aquae Vivae (ca. 1429) that survived in the epistolary codex of the Grand Duke of Lithuania Vytautas. One of them, the very longest one, was written to Vytautas, and it attempts to dissuade Vytautas from aspirations of coronation, while the other two were addressed to not clearly identified magnates. The research revealed that a big part of the letter addressed to the Grand Duke was copied word by word from the letter of the well-known Italian humanist and political character Coluccio Salutati that was written in 1390 to a governor of Padova Francesco Novello da Carrara. Franciscus de Comitibus Aquae Vivae took over the idea of the Salutati's letter, essential structural parts, examples, realities, and creatively applies all that to the person of Vytautas and his contemporary situation, also, by adding his own examples, thoughts, expressing his own position.

With a broader historical, cultural context attached, the first chapters of the article deal with intentions of writing the letters, aims, raise hypotheses linked to the authenticity of the letters, identity of author, his aspirations, possible customers or moving spirits etc. Here are discussed cultural surroundings of a court and chancery of the Grand Duke of Lithuania, and traditions alive from the Antiquity: to write fictitious letters, to commend or somehow affect a ruler by bestowing on him works of various formats. In the further chapters contents of these epistolary texts, a composition, realities, and literary expression are being analyzed; it is sought to present to the best of ability more information on a possible until now clearly unidentified author. Beyond this, it is discussed a portrait of the Grand Duke of Lithuania being created by

an author of the letter addressed to Vytautas, evaluation of his person, activity and actions.

The letter to Vytautas is interesting not only by its content, structure, style, literary expression, illustrating assimilation of the Medieval and Renaissance kinds of epistles and rhetoric, but, also, shows how, for the creation of epistolary text, an idea, structure of letter of the other author is used, how it is imitated, keen-wittedly recreated. Analysis of this letter reveals how letters of well-known humanists spread, how creative and ideologically they were used for “teaching” a ruler not only of own, but, also, of a foreign country and culture; the letter to Vytautas reflects the extent in what spread of ideas and canons of epistolography alike was happening. The letters of Franciscus testify for the actuality of the contemporary epistolary genre and its significant place in political and, undoubtedly, cultural communication.